

وقف کتابخانه عمومی حضرت سید الهدی
مرعشی نجفی - قم - ایران

آثار فارسی در اناطولی

از قرن هشتم تا هشتم هجری قمری

نوشته

پروفسور احمد آتش

۱۴۴۸۵۰	سلسل
۲۷۹۷	قصد
۴	ر. ی. ه. ف.
۴۹	شماره

ترجمه

خانم دکتر صائمه انبال صاوی

تادبزرک ارتشتاران

اداره روالاطعمومی

بررسی های تاریخی

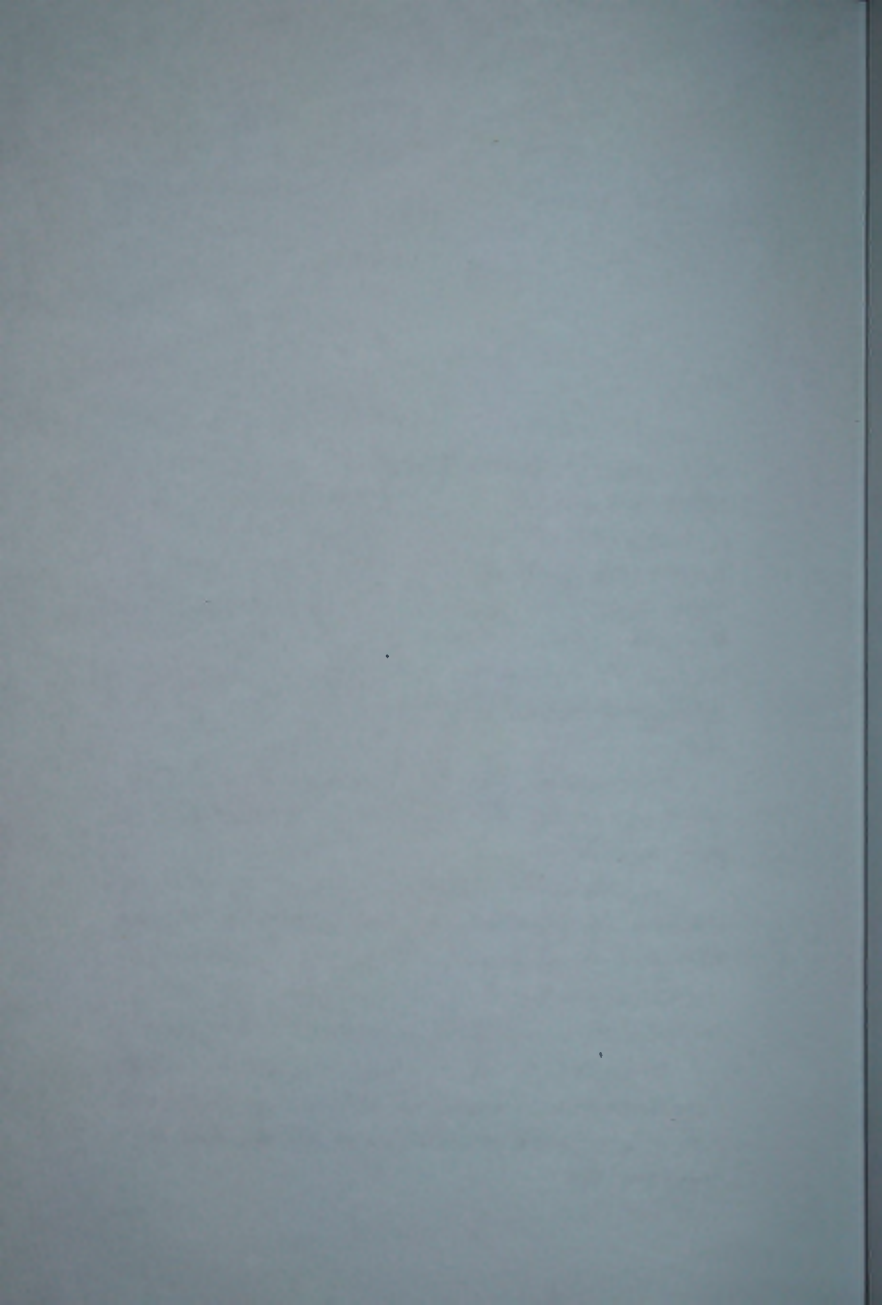
نشریه شماره ۱۲

چاپخانه ارتش شاهنشاهی

فهرست مطالب

صفحه	موضوع
الف	پیشگفتار
۱	مقدمه
۵	جیش (حسین) بن ابراهیم التفلیسی
۱۰	ترجمه‌های ترکی کامل‌التعبیر
۱۵	نظامی گنجه‌ای
۱۷	سهروردی
۱۹	محمد بن غازی
۲۳	ابوحنیفه عبدالکریم
۲۹	نجم‌الدین دایه
۳۲	قانعی
۳۳	محمد بن الحسین المعینی
۳۵	صدرالدین قونوی
۳۷	سعیدالدین قرغانی
۴۱	قطب‌الدین شیرازی
۴۴	ناصری
۴۷	یوسف
۴۷	ابوبکر ابن الزکی
۵۲	فاتح
۵۵	کمال‌الدین برغلوی
۵۷	آقسرائی
۵۹	یوسف بن محمد
۶۱	مسافر بن ناصر
۶۸	مشخصات نسخه خطی راغب پاشا
۶۹	نتیجه

جزوه‌ای که در دست خوانندگان گرامی قرار دارد و از نظر ایشان میگذرد یکی از آثار استاد بزرگ و محقق عالیقدر مرحوم احمد آتش میباشد. مرحوم احمد آتش یکی از دانشمندان و ادبای فاضل معاصر کشور برادر و همسایه ایران ترکیه است که آوازه گسترده وی ما را از معرفی آن استاد محقق بی‌نیاز میگرداند چه دانشمندان اهل تحقیق و فضیلت صاحب تحقیق با مطالعه آثار ارزنده وی خصوصاً در زمینه زبان و ادبیات فارسی واقف میباشند. با اینهمه مانعی نمی‌بینیم که ما را از بیان شمه‌ای از ترجمان حال استاد بازدارد تا از اینراه خوانندگان ارجمندی که با زندگی استاد آشنائی ندارند مزید اطلاع و مزیت استدرک حاصل نمایند.

مرحوم پروفیسور دکتر احمد آتش بسال ۱۹۱۱ میلادی در دهی بنام «برجک» از توابع ایالت غازی عنتب از ایالات ترکیه کنونی پسا بعرضه حیات گذاشت.

پس از اتمام رشته فیلولوژی عربی و فارسی از دانشکده ادبیات دانشگاه استانبول در همانجا بعنوان استادیار منتصب گشت و در سال ۱۹۴۳ سمت دانشیاری و بسال ۱۹۵۴ عنوان استاد دانشکده مزبور را بیافت و بریاست گروه ادبیات نائل آمد و کوشش مداوم و فعالیت‌های مثمر و دامنه دارش اسباب ترقی وی را بیش از پیش فراهم می‌آورد.

از سال ۱۹۵۴ تا تنگی دم و افسین حیات ریاست انستیتوی شرقیات را بعهده داشت و در عین حال در تالیف دائرة المعارف اسلامی بزبان ترکی چه بعنوان مدیر مسئول و چه بنام عضو هیئت تحریر سهمی بسزا دارد.

وی از همان زمانی که بسمت استادیار برگزیده شد بکارهای تحقیقی خویش پرداخت. و این خود بسنده است که وی شاگرد خاورشناس معروف آلمانی استاد هم‌تر «Hemertter» که در ترکیه اقامت داشته، بوده است و بی‌شک آثار محققانه احمد آتش خود گویاترین برهان و روشن‌ترین نشان بر فضل و درایت آن استاد بزرگ و این شاگرد ارزشمند می‌باشد.

احمد آتش بعنوان يك محقق واقعی میدانست که برای تکمیل تحقیقات و گسترش مطالعات علمی خویش باید سیری وسیع در کتابخانه‌های ارزنده آفاق شرق و غرب نماید لذا بسال ۱۹۴۸ به فرانسه رفت و بسال ۱۹۵۳ به عراق سفر نمود و در سال ۱۹۵۴ به‌عزم ایران رخت بر بست و از آن پس بانگلستان رفت و در سال ۱۹۵۷ راهی آلمان شد و در سال ۱۹۶۰ قصد شوروی کرد و بالاخره بسال ۱۹۶۶ بار دیگر رهسپار ایران گردید.

وی در ایران به اخذ مدال تحقیقات علمی و در سوریه به عضویت آکادمی آن کشور نائل آمد. علاوه بر این وی عضو انجمن بین‌المللی خاورشناسان نیز بوده است.

مرحوم استاد بانسانیت و شخصیت شگرف خویش توانست محبت و احترام همگان را بخود متوجه گرداند.

روز ۲۱ اکتبر سال ۱۹۶۶ علامه احمد آتش دارفانی را بسر ای بدیت و داع‌گفت و بسوی‌حق شتافت اما مرگ هیچگاه نتوانست انوار درخشان آن ستاره ادب را به غروب و نیستی بکشاند. بلکه تا علم برجاست و جهان به پرتو دانش نیازمند است احمد آتش در آثارش زنده و جاوید می‌باشد و تالیفات ارزشمندش همانند چشمه‌ای فیاض مردم گردوغبار فراموشی از چهره‌ی وی می‌زداید.

محو که سازد ز خاطر ها اجل آثار من

من همان ذوقم که می‌یابند در اشعار من

نه تنها تجلیل و توصیف آثار احمد آتش بلکه شمارش آنها نیز در این مقدمه زود گذر نمی‌گنجد لیکن بقصد بیان نمونه اشاره ای مینمائیم:

بهترین چاپ تحقیقی «سند باد نامه» اثر محمد بن علی الظاهری السمرقندی، که چاپ کتاب و تصحیح آن مدیون سعی و کوشش ایشان است.

وی اولین کسی است که «ترجمان البلاغه» اثر محمد بن عمر -
الرادویانی را بجهان علم معرفی نمود .

قسمت تاریخی سلطان عین الدوله محمود بن سبکتکین و اسلاف
و اخلاف او را آنچه که بدان از تواریخ دیالمه و آل بویه و آل سامان
مربوط میشود از تاریخ جامع التواریخ رشید الدین فضل الله .
تصحیح و تحشیه نمود. (جلد ۲- جزء ۴) و «قسمت تاریخ آل سلجوق»
(جلد ۲ جزء ۵) .

قسمت مهمی از (دارالصدر) محمد علی الراوندی به سعی و
اهتمام او چاپ شد .

مرحوم احمد آتش به نسخه های خطی اسلامی علاقه فراوانی
داشت و کوششی فوق العاده برای شناساندن آثار گرانقدر و گنجینه-
هائی که در کتابخانه های آناتولی و استانبول نهفته است مبذول
داشت. سعی داشت که این آثار را بجهان علمی اسلام عرضه نماید
و بهر وسیله ای که میتواند بصورت کتاب و یا نشریات و مقالات
درجراوند سعی خود را دنبال مینمود و جزوه کنونی که در دست
خوانندگان گرامی است بعنوان «آثار فارسی در آناتولی از قرن
ششم تا هشتم هجری برابر بادوازدهم تا چهاردهم میلادی» خود یکی
از آن مقالات میباشد .

البته حکم در مورد روش و سبک استاد در نوشتن و دیگر بحثهایی
از این قبیل بعهده خوانندگان و اگذار گردیده است چه شکی نیست
که خوانندگان به توانائی قلم و وسعت معلومات و دقت تحقیق وی در
خلال مطالعه آثارش واقف خواهند شد .

آثار فارسی در آناستاسی

از قرن ششم تا هفتم هجری

(تألیف: ...)

در این کتاب به بررسی آثار فارسی در آناستاسی پرداخته شده است. این آثار شامل ... است. در این کتاب به بررسی آثار فارسی در آناستاسی پرداخته شده است. این آثار شامل ... است. در این کتاب به بررسی آثار فارسی در آناستاسی پرداخته شده است. این آثار شامل ... است.

آثار فارسی در آناتولی

از قرن ششم تا هشتم هجری

(دوازده تا چهارده میلادی)

مقدمه :

ترکانی که قبل از تأسیس دولت سلجوقی وارد آناتولی شده بودند پس از تشکیل دولت سلجوقی و بعد از طغرل بیک بوسیله لشکریان کوه و لوموش بیک تقویت یافتند. بعدها گروههای غز که مقرایشان خراسان بود بفرماندهی اینال بیک بصوب آناتولی سوق داده شدند. این عشایر به مرزهای بیزانس حمله ور شدند و در زمانی اندک به قونیه رسیدند. بعد از مغلوب شدن رومن دیوژن در ملازگرد (۶۷۷ هـ ۱۰۷۱ م) طی دوسه سال تا به ازنیک پیش رفتند. این دسته های اولیه ترك را گروههای کثیری دنبال کردند. در زمان حکومت سلاجقه در آناتولی که ترك نژاد بودند علاوه بر اینکه زبان ترکی زبان ادبیات و زبان محاوره عامه بود زبان فارسی نیز مدتهای مدیدی رایج بوده است. حال باید پرسید این زبان فارسی که در دوره های بعد بصورت زبان رسمی استعمال میگردد در چه قسمتهائی از آناتولی گسترش یافت تا چه اندازه مورد استعمال قرار گرفت ؟

برای پاسخ به این سؤال لازم است لااقل آثاری که بزبان فارسی در سده های ۶ تا ۸ هجری (۱۲-۱۴م) در آناتولی نوشته شده جمع آوری گردد. قسمتی از این آثار در کتاب تاریخ ادبیات ترک، تألیف فؤاد کوپرولی^۱ (استانبول ۱۹۲۶ صفحات ۲۴۶-۲۴۷ و ۲۸۷)، و پاره ای دیگر در کتاب بیگلک های آناتولی تألیف ا.ح. اوزون چارشیلی اوغلی (استانبول ۱۹۳۷) جمع آوری گردیده است. مؤلف علاوه بر استفاده از این کتب تمام نسخه های کتب فارسی را که در این دوره نگاشته شده دیده است و تمام کتبی را که در فهرست ها و یا کتابخانه های استانبول موجود است یکجا جمع آوری نموده است.^۲

البته ادعا نداریم تمام آثاری را که در استانبول موجود است در اینجا گرد آورده ایم چنانکه آثاری که اسم آنها در دفاتر کتابخانه ها ثبت نشده است باید اتفاقی یا تصادفی پیدا شود. بنابراین پیش از آنکه فهرستهای کتابخانه های استانبول منظم گردد نمیتوان در این مورد حرف نهائی خود را بیان داشت.

بعلاوه در این مقاله ما آثار مولانا و پسرش سلطان ولد و فخرالدین عراقی را که آثاری زیاد دارند و مناقب سپهسالار و

۱- استادم فؤاد کوپرولی که مرا در امر تحقیق این موضوع تشویق مینمود بعدها مقاله ای مهم در خصوص آثار فارسی در آناتولی منتشر کردند: منابع محلی تاریخ سلاجقه آناتولی، بلتن شماره ۷ سال ۱۹۴۳ ص ۳۷۹ - ۵۲۲ متأسفانه بعد از اینکه نوشته هایم را به چاپخانه دادم از این مقاله اطلاع حاصل کردم و دیگر نتوانستم از آن استفاده ای ببرم.

۲- استادم ریتر در این پاره از کمک بمن دریغ نکرد و کتاب مجمع الرباعیات که در شماره ۱۲ ذکر گردیده بوسیله ایشان بمن معرفی شده است.

افلاکی را ذکر نکردیم. همه این آثار در دو مقاله زیر جمع شده است :

H. Ritter, Philologica, VII : Arabische und persische Schriften uber die profane und die mystische Liebe (Der Islam, 21, 1933, P. 9 s - 100).

Philologica, XI : Maulana Galaladdin Rumi und Sein Kreis, (Der Islam, 26, 1940 P. 116 - 158, 221 - 249).

همچنین آثاری که نسخ آنرا شخصاً ندیدم در اینجا بیان نداشتیم. البته ممکن بود با کوشش بیشتر در کتابخانه‌ها آثار جدیدی بتوان پیدا کرد ولی اکنون ناچارم که باین مختصر اکتفا نمایم .

علائم اختصاری

۱ - بیکلکهای آناتولی : ا.ح. اوزون چارشیلی اوغلی
بیکلکهای آناتولی استانبول ۱۹۳۷ .

۲ - بزم و رزم : عزیز استرآبادی بزم و رزم بامقدمه ف .
کوپرولی انتشار کلیسلی رفعت بلکه استانبول ۱۹۲۸

Blochet : Catalogue des MSS Persans de la Bibliotheque Nationale par E. Blochet, I - IV, Paris 1905 - 1934.

Bodleiana : Sachau and Ethe, Catalogue of the Persian, Turkish, Hindustani and Pushtu MSS in the Bodleian Library, Oxford 1889.

Ethe : Catalogue of Persian Manuscript in the Library of the India Office, by Hermann Ethe, I-II, Oxford 1903-1937.

Flugel : Die arabischen, persischen und turkischen Handschriften der Kariserlich - Koniglichen Hofbibliothek zu Wien, von Dr. G. Flugel, Band 1-3 Wien 1865-1867

ابن بی بی :
Histoire des Seldjoukides d'Asie Mineure d'après 18 abrege du

Seldjouknameh di Ibn Bibe, Texte turc d'apres less MSS de Leyde et de Paris par M. Th.

Houtsma, Leyden 1902 (Recueil de textes ... vol. III) .

Texte persan - Leyden 1902 (Recueil de textes ... vol - IV).

كـظ - كشف الظنون كاتب چلبى بكوشش شرف الدين يلىت كايا
و كليلى رفعت بلگه استانبول ۱۹۴۱ - ۱۹۴۳ .

ترجمه نفحات : لامعى ترجمه نفحات استانبول ۱۲۸۹

Rieu : Catalogue of the Persian MSS in the British Museum
by C. Rieu, I-III, London 1879 - 1883 .

Storey : Persian Literature, a bio-bibliographical survey by C. A
Storey, Lektion I, Quranic Literature, London 1927.

Br., Br.s. : Geschichte der Arabischen Litteratur von Prof. Dr. C
Brockelman Erster Supplement band Leiden 1937 - 1942

حبیش (حسین) بن ابراهیم التفلیسی

۱ - کامل التعبير - این کتاب قدیمترین اثری است که بزبان فارسی در آناطولی نوشته شده و نسخه آن تاام اکنون در دست است این کتاب خواب نامه ایست که به تعبیر رویاها پرداخته و بترتیب حروف الفبا تنظیم یافته است - فواد کوپرولی در «تاریخ ادبیات ترک» خود (ص ۲۴۶) با استناد به گفته کاتب چلبی از این کتاب یاد میکند. مؤلف^۳ کتاب که نامش شرف الدین و لقبش ابوالفضل حبیش (حسین) بن ابراهیم بن محمد التفلیسی است ۶۲۹- هجری وفات یافت و در مقدمه کتاب خویش چنین بیسان میکند^۴

۳- محمد بن ابی بکر التفلیسی و خواجه جمال الدین بن ابوبکر بن الحاج عمر بن الحسین التفلیسی در سیواس مدفون هستند و در تاریخ وفات اولی بسال ۷۹۱ بر روی سنگ قبرش نگاشته شده و این خیلی به حقیقت نزدیک است که این دو فرد نوه های مؤلف بوده باشند (رجوع شود به رضوان نافذ وا. ح. اوزون چارشیلی اوغلی، شهر سیواس، استانبول ۱۹۲۸ صفحات ۱۵۳ و ۱۵۴) در کتاب شهر سیواس چنین آمده است :

«در سیواس خانواده ای اهل فضل و دانش معروف به تفلیسی میزیسته اند که ممکن است این دو فرد از همین خانواده باشند» (ص ۱۵۲) با احتمال قوی مؤلف مورد نظر بزرگترین و مهمترین چهره این خاندان محسوب میشود.

(فاتح ۳۶۵۴) ۴ مؤلف میگوید که چون از تصنیف کتاب (۲) صحه‌الابدان پیرداختم نگاه کردم در کتابهائیکه در علم تعبیر خواب بفارسی هر کس ساخته بود چنان کتابی ندیدم که جامع و کامل و در فارسی واضح باشد اندرین علم چنانکه تاویل هر خوابی از اقوال استادان این صنعت بحجت و برهان اندر آن بیان کرده باشند ندیدم پس طریق استخراج هر خواب بترتیب حروف مرتب و شروح ندیدم پس بدینسان که یاد کرده شد کتابی کامل و مفید در این علم جهد کردم و رنج بر خویشتن نهادم تا بدینسان کتابی ساختم از بهر خدمت سلطان معظم ابو الفتح قلیج ارسلان بن مسعود... و بر نسق حروف معجم تاویل خوابهارا بفارسی واضح بهم جمع آورده از کتابهائیکه در این علم نفیس معروف و مشهورند چون کتاب اصول دانیال حکیم (ک.ظ-۴۱۶ Bodleiana شماره ۱۵۷۱/۵) و کتاب تقسیم حضرت امام جعفر صادق (Bodleiana) شماره ۱۵۷۱/۶ و کتاب جوامع محمد بن سیرین (وفاتش ۱۱۰ هجری؛ ب.ر.ا. ۱۰۲۰/۶۶) کتاب دستور ابراهیم کرمانی (Bodleiana) شماره ۱۵۷۱/۷ و کتاب ارشاد جابر مغربی (ک.ظ. ۱۰۱۰/۴۱۶) Bodleiana شماره ۱۵۷۱/۸ و کتاب تعبیر اسمعیل بن اشعث

۴- احمد آتش در متن اصلی این مقاله قسمتی از نسخه خطی کتابخانه فاتح را به زبان ترکی نقل کرده است چون مترجم ترجمه مجدد ترکی را به فارسی مکرر میدانست و از طرفی نسخه فاتح را در اختیار نداشت این قسمت را بعینه از روی نسخه کتابخانه ملک که در ایران موجود است نقل نمود.

۵- قلیج ارسلان دوم (۵۵۱-۵۸۸ ه) پنجمین حکمران سلجوقی است که در زمان حیات خود متصرفاتش را بین یازده فرزندش تقسیم نموده است. رجوع شود به خلیل ادهم، دول اسلامیة صفحات ۲۱۰ و ۲۱۶.

(ك.ظ. ٤١٦ Bodleiana شماره ١٥٧١/٩) و كتاب كنفز الرويای
 مامونی عبدالسلام بن حسن (ك.ظ. ١٥١٧ Bodleiana شماره
 ١٥٧١/١٠) و بيان التعبير عبدوس وغيره و كتب متفرق و نامش
 كامل التعبير نهاديم زیرا كه در اين علم بفارسی از اين كاملتر كتابی
 ندیدم و هیچكس نساخته است و درین علم همه كس را بر این كتاب
 احتیاج افتد و از بسیار كتابها مستفنی گردد... از اقوال استادان
 این صناعت قول شش كس را اختیار كردیم: دانیال، جعفر صادق،
 محمد بن سیرین، شیخ ابراهیم کرمانی، جابر مغربی، اسمعیل بن
 اشعث. « مقدمه این اثر ١٥ فصل است:

- ١- در شناختن حد و مزاج خواب.
  - ٢- در دانستن قسمت‌های خواب.^٦
  - ٣- در یاد کردن نفس و روح.
  - ٤- در معرفت درستی خوابها و علامتهای وی.
  - ٥- در معرفت خواب راست و خواب دروغ.
  - ٦- در دانستن تفاوت میان خوابها.
  - ٧- در معرفت فرق میان خوابها.
  - ٨- در معرفت علم زجر و فال.
  - ٩- در معرفت خواب كه فراموش کرده باشند.
  - ١٠- در گزاردن خواب بقول جاهلان.
  - ١١- از حال كشتن خواب به اوقات.
  - ١٢- در معرفت شرط ادب تاویل گزاردن خواب.
  - ١٣- اندر ادب نگاه داشتن معبر و سایل.
  - ١٤- در معرفت تعبیر كه از چند رو است.
  - ١٥- در معرفت مسایلی كه تعلق آن بقلوب بود.
-
- ٦- در نسخه فاتیح بصورت «٢- عجایب رؤیا» آمده است.

پس از این مقدمه به تعبیر رویاها بترتیب حروف الفبا
میپردازد.

همچنانکه خود مؤلف گوید بحق این اثر در حد خود بکمال
بوده است و طی زمانهای متمادی از خاطر همه محو نشده، کاتب چلبی
در باره این اثر چنین گوید: (ك.ظ. ۱۳۷۹) کامل‌التعبیر کتابی
است بزبان فارسی که سرآغاز آن چنین است:

و سپاس خدای را الخ. این کتساب را شیخ شرف‌الدین
ابوالفضل حبیبش (حسین) بن ابراهیم بن محمد التقلیسی متوفی
۵۶۲۹ هـ. بعد از اتمام کتاب صحه‌الابدان برای قلع ارسال نکاشته
است. خضر بن هادی که زاده بواریج و مسکون موصل بوده است
این کتاب را برای سلطان سلیمان (۹۲۵-۹۸۴ هـ.) بزبان ترکی
برگردانیده است.

۱- کتاب کامل‌التعبیر علاوه بر ترجمه‌ای که کاتب چلبی از آن
ذکر مینماید قبلاً بزبان ترکی ترجمه شده است. یکی از این
ترجمه‌ها (روان کوشک ۱۷۶۰) در سال ۱۱۸۶ هـ. استنساخ شده و این
چنان می‌رساند که این کتاب تا زمانهای نزدیک مورد علاقه
مردم بوده است.

مأخذ:

شماره Ethé ۱۵۷۱۳ شماره Bodleiana (در اینجا تفصیل ابواب
می‌آید) ۲۲۷۶

، ۸۴ شماره، ' ۱۸۵۸, Copenhagen, Mehren, Codices Orientales ...
، ۲/۵۲۲; Bland, J R A S, ۱۶/۱۵۵
Catalogue of the Persian M S S in the Oriental Public Library
at Bankipore, 11, ۸۱

نسخ خطی کامل‌التعبیر در استانبول

ایاصوفیا ۲۰۱۰

جلد تیماج مشکى ۳۱۴ ورق ابعاد ۲۲×۳۱ (۱۸/۵×۲۵) سانتیمتر هر صفحه‌ای ۲۳ سطر بخط نسخ سلجوق قدیم حروف اکثرأ مدور نوشته شده. سر آغازها بخط درشت است کاغذ ضخیم زرد بدون ترمه، دو ورق اول کتاب بعداً اضافه شده است انجامش افتاده دارد. تاریخ استنساخ ندارد (قرن ۷).

آغاز: سپاس خدایرا واحد و صمد

انجام: (از نسخه ۲۰۰۷ ایاصوفیه) ... از سبب دشمنان رنج و بلائی عظیم بدورسد.

ایاصوفیه ۲۰۰۷

جلد آرایش شده تیماج مشکى ۱۶۳ ابعاد ۲۰×۲۸ (۱۳×۲۲) سانتیمتر مجدول شنکرف باخط ریزدیوانی شکسته هر صفحه‌ای ۲۵ سطر عنوانها شنکرف کاغذ زرد با ترمه کم، بتاریخ ۷۶۸ هجری ماه رجب بوسیله حاجی بن عبدالله بن الکرمانی استنساخ گردید.

فاتح ۳۶۵۵

جلد تیماج ۳۰۱ ورق ابعاد ۲۲×۲۹ (۱۶×۱۹) سانتیمتر با خطوط مختلف هر صفحه‌ای ۱۷ سطر بسال ۸۳۹ هجری ماه شعبان بدستور الصاحب شمس الدین محمد بخطوط مختلف نوشته شده است.

فاتح ۳۶۵۶

جلد کاغذ ابری، ۴۰۳ ورق ابعاد ۱۳×۲۲ (۸×۱۷) سانتیمتر باخط نسخ ۲۱ سطر در هر صفحه. ورق اول افتاده شده ولی بعداً افزون گردیده است در تاریخ

۸۶۳ هجری سوم رمضان محمد بن تاج الدین . . . (۱) از روی نسخه‌ای که بسال ۷۱۵ نوشته شده این کتاب را استنساخ نموده است .

آیا صوفیه ۲۰۰۸

جلد تیماج باشکله‌های هندسی ۱۸۴ ورق ابعاد $۱۷/۵ \times ۲۶/۵$ سانتیمتر هر صفحه ۱۷ سطر جدول شنکرف باخط نسخ منظم عنوانها شنکرف ورق اول قسمت «ب» جمله زیر ثبت شده است «برسم خزانة الامیر السید الکبیر . . . سلطان محمد بن مرادخان (۸۵۵-۸۸۶ هـ) اعز الله انصاره» بتاریخ ۸۸۰ هجری او اخر ذی الحجه بوسیله منصور بن . . . (۲) اما سیائی استنساخ شده است .

فاتح ۳۶۵۴

جلد تیماج کهنه شمس‌دار ۳۰۳ ورق ابعاد $۲۲ \times ۳۰/۵$ سانتیمتر هر صفحه ۳۳ سطر باخط نسخ زیبا . سر آغاز مزین عنوانها شنکرف . چون آخرین ورقش افتاده تاریخ استنساخ ندارد (قرن نهم هجری) .

آیا صوفیا ۲۰۰۹

جلد کاغذی ابری ۳۴۱ ورق ابعاد ۱۸×۳۱ ($۱۰/۵ \times ۲۱$) سانتیمتر هر صفحه ۲۱ سطر با خط نازک تعلیق و عنوانهای شنکرف . در تاریخ ۵۹۶۲ اول شعبان استنساخ گردیده است .

۲- ترجمه‌های ترکی کامل التعبير

۱- الف : ترجمه‌ای بنام سلطان سلیم یاوز (۹۱۸-۵۹۲۶ هـ) درست است که مؤلف آن معلوم نیست (نسخ خطی این ترجمه بقرار ذیل است)

جلد مذهب مصنع ۳۰۰ ورق (ده ورق اول فهرست میباشد)
 ابعاد ۲۸×۱۷/۵ (۲۱×۱۱) سانتیمتر هر صفحه ۲۸ سطر با خط
 نسخ زیبا با جدولهای شنکرف و آبی در تاریخ ۱۱۸۶ ه
 بوسیله یعقوب افندی چوکی دار خزانه همایون استنساخ شده
 است سرآغاز: «الحمد لله الذي خلقنا من العدم بالجود والكرم...
 و بعد فان السلطان الاعظم... سلیم بن السلطان بایزید خان...
 لهما امر الفقير الحقير... ان اترجم هذا الكتاب المسمى بکامل
 التعبير من اللسان الفارسی الى اللسان التركی...»

انجام: د... دلالت ایدر که دشمنار سببیله اکا زحمت یتیشه

۱- ب: کوامل التعبير ترجمه ایست در زمان سلطان سلیمان
 قانونی (۹۲۶-۹۷۴ ه) که بوسیله خضر بن عبدالهادی ترجمه
 گردیده است.

حکیم اوغلی ۵۹۱

جلد تیماج مزین با شمشه و کنار بند ۲۸۵ ورق ابعاد
 ۲۷/۵×۱۷ (۱۷/۸×۱۰/۵) سانتیمتر هر صفحه ۱۷ سطر با خط
 تعلیق زیبا جدولها زرین شنکرف و آبی ورق اول قسمت «ب»
 با سرآغاز مزین به تاریخ ۱۰۰۹ هجری ۲۷ - رمضان بوسیله
 جمال الدین محمد الکرمانی استنساخ شده است.

سرآغاز: «حمد و سپاس بیقیاس خدا یرا عزوجل... اما بعد
 هجرتک طقوز یوزسکز یلینک تاریخنده» (!)

«کامل التعبير کتابسی که شیخ ابو الفضل حسین... التفلیسی
 تصنیف ایتمشدر در ایام عالیشان... سلطان معظم... سلیمان
 خان...»

«انجام: دوشده سوزاسی کشی یه دلالت ایدر»

فاتح ۳۶۴۸

جلد تیماج تممیر یافته ۳۲۷ ورق ابعاد ۲۸ × ۱۸ (۵/۲۱ × ۱۱/۵) سانتیمتر هر صفحه ۱۹ سطر بخط نسخ، جدولها شنکرف بتاریخ ۵۱۰۷۹. بوسیله یوسف بن محمد الموصلی استنساخ شده است.
-ج: ترجمه‌ای است برای حضرت قضاة چلبی از طرف شخصی که خود را محب میخواند.

لاله‌لی ۲۹۲۶

جلد تیماج باشمسه، ۳۵۲ ورق ابعاد ۲۱/۵ × ۱۵ (۵/۱۶ × ۱۳) سانتیمتر هر صفحه ۱۹ سطر بخط نسخ در تاریخ ۹۹۵ هجری ماه ذی القعدة استنساخ گردیده است

سر آغاز: و حمد بی غایت اول اللهم که بونجه بیک عجایب مخلوقات یوقلق عالمندن وجود صحرا سنه کتیردی...
و انجام.... بر بریله ساز کار اول روزند کانی و دوستلق ایدلر.

عمومی ۲۹۲۶

جلد تیماج باشمسه، ۳۵۲ ورق، ابعاد ۲۱/۵ × ۱۵ (۵/۱۶ × ۹) سانتیمتر هر صفحه ۲۱ سطر بخط نسخ، عنوانها شنکرف. بسال ۱۱۲۵ استنساخ شده است. این کتاب بسال ۱۲۶۶ هجری از طرف بزم عالم سلطان مادر عبدالمجید (برای نام این زن رجوع شود: «سجل عثمانی جلد اول» صفحه ۲۶) برای این کتابخانه وقف شده است.

۱- د: ترجمه بزبان ترکی شرقی از طرف میر اعظم شاه

مسکین.

(W. Pertsch, Verzeichnis der türkischen Handschriften zu Berlin N. 162)

۳- قانون الادب: مؤلف در مقدمه این اثر که کاتب چلبی آنرا در کشف الظنون ص ۱۳۱۰ ذکر میکند چنین گوید (ولی الدین ۳۱۳۱): د... چنین گویند شیخ ادیب ابوالفضل حبیش بن ابراهیم بن محمد التفلیسی که چون از تصنیف کتاب بیان النجوم

بپرداختم نگاه کردم بکتابهای که در علم ادب بیارسی هر کس ساخته بودند کتابی ندیدم که اسما و افعال و جمع و حروف این جمله مشروح اندر او بود چنانکه معنی هریکی از آنج یاد کرده شد بیارسی واضح در آن کتاب دیدار کرده باشد هر خواننده و آموزنده آنرا زود فهم کند... چون بدین سان که یاد کرده شد کتابی کامل و مفید درین علم ندیدم جهد کردم و رنج برخواستن نهادم تا بر طریق قافیه کلام عربیت را بنسق... بهم جمع آوردم. بعد از این مقدمه، فهرست ۴۸ کتاب را که مآخذ آن بوده است بیان میدارد. اونه تنها به کتب لغت و آثاری که مربوط به لغات است مثل: مقدمه الادب (زمخشری، متوفی ۵۳۸، Br. جلد اول صفحه ۲۹۱-۵۱۱)، فقه اللغة (ثعالبی متوفی ۴۲۹، Br. جلد اول صفحه ۲۸۴-۵۰۰)، کتاب الالفاظ (ابن سکیت متوفی ۲۴۳، Br. جلد اول صفحه ۱۱۷-۱۸۰)، مثلث (قطرب^{*} متوفی ۲۰۶، Br. جلد اول صفحه ۱۰۲-۱۶۱)، مراجعه کرد بلکه از بهترین و مصنع ترین متون ادب عربی مانند :

مقامات (حریری متوفی ۵۱۶، Br. جلد دو صفحه ۲۷۶-۴۸۷)، شرح الحماسه، شرح سبع طوال (یعنی مملقات ولی روشن نکرده از کدام شرح) نیز استفاده کرده و حقیقه اثری کامل تألیف نموده است. کاتب چلبی درباره این کتاب گوید: «وهو کتاب نفیس لانظیر له فی بابہ فی غایة الضبط والاتقان».

مؤلف بسبب وجه تسمیه قانون الادب را چنین بیان میدارد: «این کتاب در ادب، اهل عجم را اصل و قانونی بزرگست خاصه شاعر را از بهر قافیه شعر».

بعد از این مقدمه کوتاه، لغات که بترتیب حرف آخر مرتب

* - بضم اول و سوم

گردیده شروع میشود. در این قسمت اول اسمها و بعد فعلها ذکر شده و در آخر کتاب شاهد لغات آمده است.
نسخه‌های خطی آن :

J. Aumer, Die Persischen: Handschriften ..... in München, 1866, S. 110; Blochet, II, 175-177.

نسخ خطی قانون الادب در استانبول :

ولی‌الدین ۳۱۳۱

جلد کاغذابری ۴۱۳ ورق ابعاد ۲۴/۳ × ۱۵/۵ (۱۲ × ۱۸/۷)
سانتیمتر هر صفحه از ۱۹ تا ۲۱ سطر دارد بخط نسخ بی تکلف.
در سال ۶۱۰ هجری ماه ربیع‌الاول استنساخ شده است.
سرآغاز: سپاس خدائی را که قادر بر کمالست، قدیم و توانا
و بی‌زوالست.

عمومی ۶۸۲۹.

جلدمشکی، ۳۹۳ ورق ابعاد ۲۶ × ۱۷ سانتیمتر هر صفحه
۱۹ سطر با خط مختلف (قرن ۹ - ۱۰) ولی‌الدین ۳۱۳۲
دیده نشد.

۴- کفایت‌الطلب : کتابی است در طب که به قطب‌الدین

ملک‌شاه بن قلیج ارسلان بن مسعود هدیه شده است.

W. Pertsch, Die Persischen Handschriften ... Zu Gotha, Wien, 1859, S. 64; Blochet, 831-834

۵- اصول‌الملاحم : یا ملحمه دانسیال . - ک . ظ . - ۱۸۱۸

اسم مؤلف را حبش ثبت کرده^۷ است.

اصول‌الملاحم کتابی است درباره فالهائی که از حوادث جوی مانند خسوف و کسوف و طوفانها بدست می‌آید. از روی مقدمه

۷- این اسم در آناتولی موجود بود .

معلوم میشود که این کتاب بعد از قانون الادب نگاشته شده است
(Rieu, II, 852).

۶- بیان النجوم: نام این کتاب در مقدمه قانون الادب ذکر
گردیده است.

نظامی گنجهای

۷- مخزن الاسرار: این اثر که اولین جزء از خمسة حکیم
نظامی الیاس بن یوسف (تقریباً ۵۳۵-۵۹۷) است اولین مثنوی وی
محسوب میشود. چون نام مؤلف مشهور است و برای اطلاع بیشتر
از وی مأخذ کافی در دست مییابد. در این مورد ماسخنی نمیگوئیم.
این مثنوی به فخرالدین بهرامشاه (۵۶۵-۶۲۲)، دول اسلامیه ص.
۲۲۴ و ۲۲۶ هـ) که بزرگترین و معروفترین چهره خاندان بنو منکوجک
میباشد و مدت ۶۰ سال سلطنت نمود اهداء گردیده است.^۸
این پادشاه علم دوست و دانش پرور بود و به نظامی استری رهوان
و پانصد دینار صله داد (بدیع الزمان فروزانفر شرح حال مولوی
تهران ۱۳۱۵ ص ۲۱۰ و ۲۲) در پایان یکی از نسخ مخزن الاسرار
که دیده ام (خزینة ۷۳۵، ورق ۳۰ ب) نظامی گوید اثر خود را

۸- در Rieu (11,564), Ethé (1,595) و ك. ظ (۱۶۳۸) این
کتاب به فخرالدین بهرامشاه اهدا گردیده ولی بنا بر علی که معلوم
نیست اسمعیل ح. اوزون چارشیلی اوغلی گوید این کتاب را نظامی
به رکنالدین سلیمان هدیه نموده است. (بیکلکهای آناتولی صفحه ۷۸)
غیر از این سه کتاب در نسخه های موجود در استانبول و در اول تمام
نسخی که خواهد آمد و در خمسة ای که از نظامی چاپ شده (بمبهای
۱۳۰۴ ص ۸) مدحیه ای برای بهرامشاه آمده است. که يك بيت آن
چنین است:

شاه فلک تاج سلیمان نگین   مفخر آفاق ملک فخر دین
اگرچه ممکن است نظامی در اواخر عمر مقدمه این کتاب را عوض کرده
باشد و کتاب را به رکنالدین سلیمان اهدا نماید لیکن فهم این سخن
درخور ما نیست.

بسال ۵۵۲ با تمام رسانیدم.^۹ حتی اگر این سال صحیح نباشد
وما گفته Rieu را (جلد دوم ص ۵۶۴) که سال اتمام مخزن -
الاسرار را ۵۵۹ دانسته قبول کنیم با اتمام کتاب قبل از جلوس
بهرامشاه به تخت سلطنت میباشد .

این اثر بعد از مناجات خدا و نعت رسول و مدح فخرالدین
بهرامشاه به بیست مقاله تقسیم گردیده است در پس هر مقاله‌ای
مانند انقلاب حادثات ، عدل ، انصاف ، رعایت بمردم ، حال بشر ،
زیبائی آفرینش و مرتبه انسان و غیره که بحث میکند و نصیحت
و موعظه‌ای می‌آید داستانی مناسب ذکر مینماید .

نسخ مخزن الاسرار که جدا از خمسه نوشته شده نادر میباشد .
بهمن جهت نسخ پائین همه خمسه هستند که جزء اول آنها
مخزن الاسرار است .

نسخی که رویت شد :

فاتح ۳۵۷۰

جلد مزین و زیبا ، ۳۲۶ ورق ، ابعاد ۱۸×۲۶ (۱۷×۱۲)
سانتیمتر ، هر صفحه ۲۱ سطر در چهار ستون بخط تعلیق ،
عنوانها شنگرف . در سال ۸۸۸ هجری مساه ذی الحججه بوسیله
حسن بن محمد بن نصرالله استنساخ شده .

سر آغاز: «بسم الله الرحمن الرحيم» هست کلید در گنج حکیم»

انجام :

«شکر که این نامه بعنوان رسید

☆ بیشتر از عمر پسیان رسیده»

بیست و چهارم ذریع نخست

پانصد و پنجاه و دو افزون بر آن

۹ بود حقیقت بشمار درست

از هجرت شده تا این زمان

دانشگاه بخش ف . ۲۸۶

جلد ماشی باشمسه، ۲۸۶ ورق، ابعاد ۲۱×۲۳/۵ (۱۸×۱۲/۳)
سانتیمتر، جدولهاشنگرف و آبی هر صفحه ۲۵ سطر در چهارستون
بخط تعلیق، در تاریخ ۹۰۵ هجری ۱۶ جمادی الاخر استساخ شده .
خزینہ ۷۳۵

جلد پرمصنع، ۳۲۶ ورق، ابعاد ۲۵/۵×۳۶ (۲۳×۱۵)
سانتیمتر باجدول زرین در چهارستون بخط تعلیق نوشته شده.
چهارلوحه و ۳۷ مینیاتور دارد. در ورق ۱۹، ب، گوشه مینیاتوری
تاریخ ۹۱۴ دیده میشود .

دانشگاه بخش ف . ۲۴۹

جلد تیماج تعمیر یافته، ۲۸۸ ورق، ابعاد ۱۶×۲۶ (۱۶/۵×۹/۵)
سانتیمتر هر صفحه ۲۵ سطر در چهارستون بخط تعلیق باجدولهای
زرین، بناریخ ۱۰۰۲ هجری ششم ربیع الاخر بوسیله فتح الله بن
سید محمد در احمدآباد استساخ شده است .

فاتح ۳۷۴۹

جلد بسیار مزین و زیبا، ۳۵۸ ورق، ابعاد ۱۸×۲۶ (۱۷×۱۱)
سانتیمتر هر صفحه ۱۹ سطر در چهارستون بخط تعلیق باجدولهای
زرین. در آغاز دولوحه دارد (قرن دهم).
برای مجلدات چاپ شده مخزن الاسرار رجوع شود .

Arberry, Catalogue of the Library of the India office, London,
1937; Vol, 11 Part IV, P. 887-888 .

سهروردی مقتول

۸- پرتونامه: ح. ۱. اوزون چارشی لی اوغلو در بیگلکهای
آناتولی (ص- ۷۸) از پرتونامه شهاب الدین مقتول که به قلع ارسال
دوم اهدا شده نام می برد. لیکن من نمیدانم مآخذی را

که برای اطلاع مورد استفاده قرار داده از گجا بدست آورده است ولی اطلاعاتی که در این مورد حاصل شد ادعای اوزون چارشی لی اوغلی را تأیید نمیکنند.

شهاب الدین یحیی بن حبش بن امیرک السهروردی ۱۰ که بسال ۵۸۷ در پنجم رجب بسن ۳۶ یا ۳۸ سالگی بقتل رسیده در جوانی به مراغه رفته به تحصیل مشغول شد و پس از سفرهای طولانی به دیار- بکر رسید. سلاجقه روم از وی استقبال نمودند و شهاب الدین کتاب الاالواح العمادیه را برای عماد الدین قرا ارسلان امیر حارپوت نوشت. بعد از این به حلب سفر نمود. از این خلاصه معلوم میشود که امکان دارد شهاب الدین کتابی به قلیج ارسلان (۵۵۱-۵۸۸) اهدا نماید ولی این نظر رایگانه نسخه پرتو نامه که در دست است باطل مینماید. این اثر چنین شروع میشود: «... بدانکه این مختصریست که ساخته شد بحکم اشارت بعضی از محبان فضیلت و نامش پرتو نامه کرده آمد..... و غرض ایراد نکته چند است از علم الهی... و مجموع این ده فصل است.» که ه. ریترا آنرا پیدا کرد (Philologika, IX, Der Islam 24

۱۹۳۷، ص. ۲۷۲) و در مجموعه ۵۴۲۶ فاتح موجود است.

و اگر نسخه خطی دیگری از پرتو نامه نباشد بلاشک شهاب الدین این کتاب را به قلیج ارسلان هدیه نکرده است. ۱۱

۱۰- درباره این شخص که مؤسس فلسفه اشراق است برای ماخذ کامل به (Br. I ۳-۷۸۱-۸۷-۴۳۷ و مخصوصا H. Ritter, Philologika IX, Der Islam, 24, ص ۲۸۶-۲۷۰ رجوع شود.

برای جدیدترین تحقیق درباره وی رجوع شود به

(H. Corbin, Suhrawardi d'Alep, Paris 1939)

لواینجا خصوصا از این کتاب استفاده شده است.

۱۱- در L. Massignon, Recueil de textes inédits relatifs à la mystique musulmane, Paris, 1929.

ص - ۱۱۳ اگرچه نوشته شده این اثر به برکیارق امیر نیکسار اهدا گردیده ولی نمیدانیم این اطلاعات را از کجا کسب نموده است.

فصلنامه‌ی غازی

درباره‌ی زندگانی محمد غازی مؤلف روضه‌العقول که در سال ۱۸۹۸ (Houtsma) مقاله‌ای درباره‌ی آن نوشت و آنرا موضوع تحقیق در عالم علم گردانید^{۱۲}.

چرا آنچه در آثارش یافت شده اطلاعی دیگر در دست نیست اطلاعات مذکور در مقدمه روضه‌العقول میباشد و این مقدمه را هم Houtsma در مقاله خود نشر کرده و هم Blochet در فهرست خویش به زبان فرانسه خلاصه کرده است (Catalogue, IV, 18-21) مؤلف در ابتدا دبیر و منشی بود، بعداً وزیر شد. لیکن بعلت موفق نشدن در تنظیم امور دولتی از وزارت کناره گرفت. در همین ایام پسرش نظام‌الدین محمود از پدر درخواست نمود کتاب روضه‌العقول را برای پرورش و تربیت پسر کوچک خود حسام‌الدین حامد تألیف نماید^{۱۳}. ولی قبل از سال ۵۹۷ بنا بر بد گوئی برخی از منافقان، اموالش مصادره گردیده به حران تبعید شده است. بسال ۵۹۷ هجری ۱۹ رمضان که رکن‌الدین سلیمان شاه (۵۹۳ - ۶۰۰) بر ملاطیه تسلط یافت^{۱۴}.

12- (Houtsma, Eine unbekannte Bearbeitung des merzban-nameh ZDMG, 52 1898, P. 259-292)

۱۳- در مقدمه‌ای که (Houtsma) نشر کرده بسبب تألیف کتاب چنین آمده است: «پس نیت بر آن مقصود شد و همت بر آن محصور گشت که حکایتی انشاء افتد مشتمل بر جوامع مراد و مبتلج بسواطع ارتیاد موشع بدقایق انشاء و مرشح از حقایق مایشاتا به سایر عشایر اطراف و اخبار ذخایر اکتافرا انس و فرحت وسلوت و استراحت فزایده ازین معلوم میشود که مقدمه دونسخه شبیه یکدیگر نیست.

۱۴- احتمال دارد که سلیمان شاه ملاطیه را از برادرش قیصر شاه گرفته باشد زیرا وقتیکه بسطنت رسید به ملاطیه آمد و برادرش از او بگریه استقبال کرد و بهمین جهت او را بر سمت خود باز گذاشت رجوع شود ابن بی بی نشر (Houtsma) جلد ۳ ص- ۱۱، جلد چهارم ص- ۱۰

محمد غازی بعد از ضعف مزاجی از حران بیرون آمده نزد سلیمان شاه رفت. شاه با او التفات نمود و دستور داد تا اثرش را بنام او تمام کند. مؤلف برای اتمام این اثر بملاطیه برگشت و چون اثر تمام شد آنرا به پادشاه تقدیم نمود. ما نمیدانیم که مؤلف پس از تقدیم این اثر مأموریت یا منصبی بزرگ بدست آورد یا نه ولی در برید السعادة که نه سال بعد از روضة العقول برشته تحریر در آمده ثبت است که مقداری از پاداشی که دریافت نمود هنوز موجود میباشد.

(ایاصوفیا ۱۶۸۲، ورق ۳ الف). بعد از این کتاب برید السعادة را بنام کیکاوس بن کیخسرو نگاشت.

درباره زندگی مؤلف بعد از این هیچ اطلاعی نداریم.
آثار وی (بترتیب تاریخ)

۵ - مرشد الکتاب: این اثر که به نسخه آن برخورد نکردم بنا بر روایت مقدمه روضة العقول کتابی است در انشاء که نمونه هائی از عهدنامه ها، منشورات، مکتوبات، تبریکات و تسلیت گوئی ها بین دوستان را شامل میشود.

۱۰ - روضة العقول: طبق برخی روایات این کتاب، انشاء مجدد و تصحیح مرزبان نامه است که مؤلف آن مرزبان بن رستم از باوندیه ها میباشد. همچنانکه این کار را نصرالله بن محمد بن حامد بر کتاب کليلة و دمنه انجام داد. این کتاب دو نسخه خطی دارد یکی در پاریس (Catalogue IV, 18 - 21) و دیگری در لیدن موجود است. نسخه پاریس انجاش افتاده دارد. نسخه لیدن بسال ۶۷۹ استنساخ شده است.

مقدمه نسخه لیدن همچنانکه قبلاً اشاره شد از طرف (Houtsma) انتشار یافته است. سه قسمت کوتاه را از نسخه پاریس

میرزا قزوینی در مقدمه مرزبان نامه سعدالدین و راوینی نشر کرده است .

(Gibb Memorial Series, VIII, P IX-XIV) علاوه بر این هانری ماسه اولین باب این کتاب را با ترجمه فرانسوی انتشار داده است .

Mohanumad Ibn Ghazi de Maltya, le Jardin des Esprits (Rawzat-al-'oql) I ere Partie Publiee et traduite par H. Masse, Paris, 1938 (Publications de la Societe des Etudes Iraniennes No. 14)

۹۱- برید السعاده: طبق مقدمه این اثر که يك نسخه اش در ایاصوفیا موجود است، هنگامیکه ابوالمظفر کیکاوس بن کیکسرو (۶۰۷-۶۹۶ هـ) حقایق و دقایق عربی را آموخت به مؤلف چنین فرمود «از جهت ما الفاظ عرب از مهمات داشتی و بعلم نحو ما را ارشاد کردی و ما آن غرائب نکت و عجایب لغت را بر صحیفه خاطر نقش فرمودیم و آنها را حفظ کردیم اکنون باید که جهت ما از اخبار نبوی، سخنان صحابه، از کلمات مفید حکما هر چه بسیمار است جمعی مختصر بکنی و در شرح هر یک ید بیضا نمایی و بعبارت عذب و الفاظ رفیع آنرا بیارایی و هر یک را علی الانفراد بمانمائی چنانک رأی عالم آرای ما را معلوم گردد که استعمال آنرا بچه طریق تقدیم فرمائیم تا این تحصیل را که ما فرمودیم و این اشتغال را که ما مهم داشتیم حفظ آن مختوم حتامه تمسک شود. ۱۰ بعد

۱۵ - محمد بن غازی الملطیوی... میگوید «که چون بواسطه من داعی خاطر ازهر... سلطان اعظم... ابوالمظفر کیکاوس بن کیکسرو... بر حقایق الفاظ عرب... محتوی شد... فرمود که از جهت ما الفاظ عرب از مهارت داشتی... و بعلم نحو ما را ارشاد کردی و ما آن غرائب نکت و عجایب لغت را بر صفحه خاطر نقش فرمودیم... اکنون باید جهت ما از اخبار نبوی...»
از جملات بالا چنین برمی آید که محمد بن غازی معلم ابوالمظفر کیکاوس بن کیکسرو بوده است .

از این مؤلف چهل حدیث نبوی میگزینند و در این خصوص از حدیث عروه متأثر میشود که : «من حفظ اربعین حدیثاً بعث یوم القیامة عالماً، علاوه بر این مؤلف چهل حدیث دیگر خلفای راشدین و بیست گفتار از حکما و بیست ضرب المثل عربی انتخاب مینماید و کتاب خود را تألیف میکند. و نام آنرا برید السعاده میگذارد. مؤلف پس از این آثاری را که در این مورد دیگران نوشته اند مانند امام عبادی و رشید و طواط (برای این مؤلف و اثر آن رجوع شود به حدائق السحر و دقایق الشعر، عباس اقبال، تهران ۱۳۰۸) بیان میدارد و گوید :

و امید دارم ذکر مآثر شاهی که بندگان خود را پرورش میدهد و شهرت فاخر او در کشور عراق بلکه به همه دنیا گسترده گردیده به این داعی صاحب اخلاص انعام بفرماید... همانطوریکه سلطان رکن الدین که روضه العقول را بنام او نوشته ام از وی انعام دریافت داشتم...^{۱۶} بعد از این مقدمه اصل کتاب شروع میشود بدین ترتیب که متن حدیث را گرفته و توضیح میدهد پس با آوردن حکایتی مطلب را بیشتر توضیح داده و روشن مینماید. قهرمانان این کتاب پادشاهان هستند مانند قابوس بن وشمگیر و طغرل که از اغلب ایشان بصورت مجهول سخن رانده میشود و گاهی هم تاجر و یا زاهد میباشد و در آخر هر حکایتی قطعه ای مبنی بر وعظ و نصیحت آورده میشود.

در آخر (ورق ۱۹۷ الف) مؤلف اثر خود را بسال ۵۶۰۶هـ/۱۱۷۱ میل

۱۶- و امید میدارد که چنانکه ذکر مآثر وصیت مفاخر شاه بنده پرور بواسطه این کتاب در اقطار عراق بلك در جمله آفاق سایر خواهد شد در حق این داعی مخلص انعامی فرماید .... چنانکه سلطان رکن الدین... جهت روضه العقول که به القاب او موشح گردانیدم فرمود و هنوز ازان شفق سدرمق حاصل است .

ربیع الاول باتمام رسانیده است. ۱۷

نسخه خطی دیگر :

(W. Pertsch Persische Handschriften, Nr: 996/2)

تعریف نسخه :

ابا صوفیا ۱۶۸۲ :

جلد تیماج با شمسه و زنجیرک، ۱۹۷ ورق، ابعاد ۲۷ در ۱۸
(۱۷ × ۱۰/۵) سانتیمتر، جدولها شنکرف باخط تعلیق،
سر آغاز باشنکرف، درحاشیه کلمات عربی مشکل به فارسی ترجمه
شده است. بسال ۸۵۹ هجری نهم ربیع الآخر استنساخ شده است.
سر آغاز : حمد باری راجل و عز که نهاز مؤمن را بعظایم
فضایل ... محمد بن غازی الملطیوی که مصنف این کتابست
میگوید...

پایان: ... ایشان برهانناز وماذلك على الله العزيز ...

ابوحنیفه عبدالکریم

۱۲- مجمع الرباعیات: این اثر که فهرست و چند صفحه آن
در مجموعه بشماره ۲۳۸ الحاق حالت افندی تا کنون موجود است
و بدست ما رسیده شاعر و آثار آنها را که در آناتولی قبل از ۵۸۸
هجری میزیسته اند بما معرفی می نماید و از این لحاظ اهمیت وافر
دارد.

شخصی که مجموعه الحاق حالت افندی را جمع آوری کرده
منتخباتی از رباعیات ابوحنیفه عبدالکریم را که برای محی الدین

۱۷- و چون بتاریخ غره ربیع الاول سنة ست و ستماته محمد بن
غازی الملطیوی که ...

قلج ارسلان^{۱۸} سروده شده گردآوری کرده است ولی چند صفحه آخر این مجموعه که قسمت رباعیات را تشکیل میدهد افتاده است و آخرین صفحه هم غیر قابل خواندن میباشد. طبق فهرستی که در این مجموعه هست کتاب مجمع الرباعیات این فصول را حاوی میباشد :

مدح صحابه، پادشاهان، درباره معشوقگان قصاب، کبابی، درزی، کلاهدوز، نافوا، تیرساز، کمان ساز، چوگان بازی، آهنگر، کشاورز، رنگرز، کفاش، صراف، زرباف، میخانهچی، نعلبند، ساربان، رکزن، خركچی، طویله دار، (خربند)، حلاج، دارندگان نام محمد و عمر، نام حبش، نام یعقوب، نام مسعود، نام محمود، نام اسحاق، نام عثمان، نام حسن، ستاره، دانه مروارید، علوی، روم، چنگ نواز، نی زن، مطرب، دف زن، خواننده، رقص، چهارشهر، چهارمذهب، چهارترکیب، چهارعنصر، لباس آبی، لباس سفید، جبه زرد، کمر طلا، گوشواره طلا، نقره، مروارید، احتیاج، به آئینه نگریستن، لب، زلف، خط، بیماری معشوق، صبح، مؤذن، خروس، تجنیسات، التماس، شکوه از زمانه، از سفر بازگشتن معشوق، از سفر بازگشتن عاشق، انسانیت، غریبی، عاشق شدن، خبرفرستادن به وسیله باد (صبا)، نامه نوشتن بمعشوق، هرگونه احوال پیری، ناتوان شدن، لازمه ترك این دنیا. علاوه بر این قصیده ترجیع بند و ترکیب بند هم دارد.

۱۸- این شخص یکی از یازده فرزند قلج ارسلان (۵۰۱-۵۰۸) است بنام محی الدین مسعود که چون قلج ارسلان متصرفات خود را بین فرزندانش تقسیم کرد آنقره (آنکارا) را باو داد (ابن بی بی نشر (Houtsma) جلد ۳، ص ۱۱ - جلد ۱۷، ص ۱۰) در آنکارا کتیبه ای بتاریخ ۵۹۴ موجود است که ذکر آن در کتاب مبارک غالب بنام آنکارا چاپ استانبول ۱۹۲۸ م. ص ۴ آماده است.

بعد از این فهرست رباعیات منتخب ذکر میشود و قبل از هر رباعی نام شاعر و موضوع را توضیح میدهد. شعرائی را که از آنها رباعیاتی در این اثر آورده شده بسه دسته میتوان تقسیم کرد:

۱- شعرائی بمانند انوری، مسعود سعد سلمان، سنائی، ابوسعید ابوالفرج که در اینجا موضوع بحث مانیست.

۲- شعرائی که از روی نسب، آنقروی میباشد که بیشتر موضوع بحث ماست.

۳- شعرائی که هویت آنها معلوم نیست ولی آنها را اهل آناطولی دانسته اند.

در اینجا ذکر رباعیات شعرای دسته دوم خالی از فایده نیست.
الف: بدیع فرزند منتجب انکوریه:

در مجمع الرباعیات از این شاعر چهار رباعی ذکر شده که دو تای آنها بصورت بدیع پسر منتجب ثبت شده است. این رباعیات بقرار ذیل است:

(ورق ب ۱۹۴)

بدیع پسر منتجب انکوریه گوید در آهنگر

من فتنه آن لبان خندان توأم عاشق شده بر چاه زنخندان توأم
در دست توای صنم بجان سر تو بیچاره تراز کدین و سندان توأم

(الف ۱۹۵)

بدیع انکوریه گوید در رمک زن

از آهن پولاد بد عشوه پرست آمد بر من نیشتری اندر دست
بگرفته رگم تمام کز غمزه او صد چشمه خون ازر که جانم بر جست

(الف ۱۹۵)

بدیع انکوریه گوید در حبش نام

گفتی که چه کس است آن پسر دلبر و کش
کو زد بدل جان تو اندر آتش
سرتاسر شام اگر بکردی و عراق
در جمله روم در نیابی چو حبش

(الف ۱۹۶)

بدیع پسر منتجب انکوریه گوید در حق ترسا بچه

رومی پسری بچهره چون عساج همی
برخود بنهم زبهروی تاج همی
برگردنم آویخته بت بسته زنار
ناقوس زنم بوسه دهم خاج همی

ب : محیوی انکوریه

در مجمع الرباعیات این شاعرش رباعی دارد و چون نام
این شاعر منسوب به محی الدین است ممکن است این نام را از
انتساب خود به محی الدین مسعود گرفته باشد. در اینجا يك
رباعی در مدح وی گفته است.

(الف ۱۹۳)

محیوی انکوریه گوید در حق ملك محی الدین

دی صبح چو عزم تو سوی ددکان شد
نارفته زهیبت تو ددی جان شد
خورشید که نماز شام آمدنت (دید؟)
نرسید که صید تو شود پنهان شد

(الف ۱۹۴)

محيوی انكوريه گوید بر گازر پسر
گازرپسری که روی او محرابست
سیمست برش دلش چوسنگ نابست
در آب چو آفتاب گیتی تابست
سرمایه کازر آفتاب و آبست

هم بر این معنی گوید

چون زلف بران عارض خوش رنگ زنی
آن عنبر و مشک تنک برتنگ زنی
بی صبر شوم جامه دران دیده پرآب
هر که در آب جامه برسنگ زنی

(الف ۱۹۵)

محيوی انكوريه گوید در سراج

یاری که بلب درد مرا درمان است
کارم زغمش بی سروبی سامان است
قصه چه کنم که دردلم چون جان است
آن بت که برخ سراج سراجان است

(ب ۱۹۵)

محيوی انكوريه گوید در محمد نام

ای آنکه وصال تست اکسیر طرب
هجران تو گشته مایه رنج و تعب
هر شب گویم که بینده ارزانی کن
یک بوسه زلبهای محمد یسار ب

وله در حق عمر نام

بند دل من موی عمر خواهد بود

وارام دلم روی عمر خواهد بود

گر جمله شیعیان مرا خصم شوند

میل دل من سوی عمر خواهد بود

ج - حکیم محمود انکوریه - يك رباعی از او ذکر شده و آن اینست (الف ۱۹۵) حکیم محمود انکوریه گوید در تعلیمند.

گر سینه تو همیشه بر سینه ماست

رخسار چو خورشید تو آئینه ماست

در صنعت تو زخم بود بر سندان

سندان دل توست و زخم بر سینه ماست

شعراى دسته سوم که هویت آنها معلوم نیست و کمان رود که در آن طولی زندگی کرده‌اند بقرار زیرند :

۱ - علی‌انس آبادی ، يك رباعی درباره کفاش دارد (ب ۱۹۴)

۲ - فخری ، يك رباعی دارد (الف ۱۹۶)

۳ - امام علی حیصم ، يك رباعی دارد (ب ۱۹۴)

۴ - سید اشرف ، يك رباعی دارد (ب ۱۹۵)

مشخصات نسخ خطی :

ملحقات حالت افندی ۲۳۸

جلد پارچه‌ای سبز ۱۹۶ ورق ، ابعاد ۲۴ × ۱۵/۵ × ۱۷/۵ (۱۱/۵) سانتیمتر هر صفحه ۱۹ سطر بخط نسخ ، انجام افتاده دارد و صفحه آخر قابل خواندن نیست (نیمه اول قرن ۵۸ هـ)

محتویات کتاب بقرار زیر است :

۱ - از ورق ۱ - ب تا ۲۷ - الف . غزلیات سنائی (۳۳ غزل)

۲ - از ورق ۲۷ - ب تا ۷۴ - الف غزلیات عطار .

۳- از ورق ۷۴-ب تا ۱۰۲- الف از مختارنامه عطار . در هر صفحه ۷ رباعی میباشد .

۴- از ورق ۱۰۲ - ب تا ۱۲۶ الف غزلیات مولانا .

۵- از ورق ۱۲۶ - ب تا ۱۲۸ ب غزلیات سلطان ولد. انجام افتاده دارد.

۶- از ورق ۱۲۹- الف تا ۱۵۹- الف غزلیات سعدی.

۷- از ورق ۱۵۹-ب تا ۱۷۶ - الف . غزلیات فخرالدین عراقی.

۸- از ورق ۱۷۶ب تا ۱۹۲ - الف غزلیات همام الدین تبریزی.

۹- از ورق ۱۹۲ ب تا ۱۹۶ ب قسمتهائی از مجمع الرباعیات که ابوحنیفه عبدالکریم برای محی الدین مسعود بن قلعج ارسلان سروده است.

برای مشخصات مفصل رجوع شود:

H. Ritter, Philologica XI (Der Islam, Bd 26 1942, P. 243-46) .

نجم الدین دایه

ابوبکر عبدالله بن محمد بن شهورالاسدی الرازی مؤلف مرصادالعباد از مریدان نجم الدین کبری (متوفی ۶۱۸ هـ . ترجمه صفحات ص- ۴۷۵-۴۸۰) است که پرورش وی به شیخ مجدالدین واگذار گردیده است. نزدیک بسال ۶۱۷ هـ . که استیلای مغول شروع شده نجم الدین دایه در عراق و خراسان به سیر پرداخته بود.^{۱۹} و در ابتدای حمله مغول امید داشت که نایره طغیان خاموش گردد و بار دیگر به یاران خود بپیوندد. لیکن چون مصیبت جنگ افزون گردید نجم الدین از طریق اردبیل ، همدان را ترک گفت و دیگر

۱۹- قسمتی از زندگی وی پس از این تا بسال ۶۲۰ هـ . در فصل دوم مرصادالعباد نقل گردیده که قسمت بالا از آنجا ملخص شده است .

امید مراجعت بوطن خود نداشت. اوجویای کشوری بود که اهل سنت و جماعت و پادشاهش دیندار باشد و از علمای دین قدردانی نماید بالاخره نام آنطولی که پادشاهی از خاندان میمون سلاجقه بر آن حکومت مینمود بکوشش رسید از طرفی هم مریدانش برای انتشار علم و دعوت بندگان میخواستند به این سرزمین بروند بلافاصله همگی رخت سفر بر بستند، اتفاقاً نجم الدین در ملاطیه با شهاب الدین عمر السهروردی ملاقات میکند. (متوفی ۶۳۲هـ در باره این سهروردی رجوع شود به :

(H. Ritter; Die Vier Suhrawardi; Der Islam 25, 1938)

ص ۳۶ و دنباله آن) سهروردی برای اوالطاف و نوازشهای پادشاه سلجوقی را تعریف مینماید و در اثنای گفتار گوید: و چون در دورشدن از مملکت خود اختیاری نداشتی لاقلاً در این مملکت بمان. نجم الدین این پیشنهاد را موافق دید و بطرف پادشاه رفت. در سال ۶۱۸هـ. ماه رمضان در قیصریه با علاء الدین کیقباد (۶۱۶-۶۳۴هـ) ملاقات نمود. وی کتاب مرصاد العباد را در سلوک که قبلاً مریدانش از وی خواسته بودند ولی آشتگی اوضاع فرصت نگارش آنرا نمیداد برشته تحریر در آورد. بعد از دو سال بسال ۶۲۰هـ. در سیواس این کتاب را با تمام رسانید. ۲۰

در باره زندگی نجم الدین دایه بعد از سال ۶۲۰هـ. اطلاعی در دست نیست. بعدها سفر وی به قونیه و ملاقات با ماولانسا و صدر الدین

۲۰- اگرچه در ترجمه نفعات (ص ۴۹۲) ثبت است که اثر بسال ۶۲۸ ماه رجب با تمام رسیده و این گفته را از نسخه مرصاد العباد نقل کرده، در نسخه هائی که رویت شد بنظر می آید که تاریخ اتمام ۶۲۰ ماه رجب باشد مثلاً در فاتح ۲۸۳۹ (ورق ۲۵۹ الف) و نسخه ای که مشخصات آن در Rieu ذکر شد (جلد اول، ص ۳۸) اصلاً لازم نیست که بپذیریم در شرایط طبیعی اثر در ده سال نوشته شده باشد.

قونوی از روی حکایتی در ترجمه نفحات آشکار میگرد
(ص ۴۹۱) وفات نجم‌الدین بسال ۶۵۴ هـ. اتفاق افتاد و قبرش بنا بر
روایت در شونزیه واقع است. ۲۱

مآخذ : ترجمه نفحات ۲-۴۹۱ فواد کوپر ولی، متصوفان
پیشین، ۲۲۶.

(منابع دیگر در این دو کتاب موجود است ...)

Rieu, I, 38; Ethe I, 987-8 Flugel, III, 418, 423; F. Meier, Stambuler
Handschriften dreier persischer Mystiker (Der Islam, 24, 1937,
30-39) .

در اینجا يك مأخذ کامل ذکر شده).

آثار فارسی نجم‌الدین دایه :

۱۳- سراج القلوب: رساله ایست کوچک بطور سئوال و جواب.

۱۴ - مرصاد العباد : بزرگترین اثر نجم‌الدین دایه و در

باره سلوک میباشد . اسم کامل کتاب مرصاد العباد من المبدء الی

المعاد تحفة السلطان کیقباد در پنج باب است :

باب اول : درسه فصل در بیان دیباچه کتاب .

باب دوم : در پنج فصل در بیان مبداء موجودیت

باب سوم : در بیست فصل در بیان معاش خلق

باب چهارم : در چهار فصل در بیان معاد و نفوس سعدا و اشقیاء

باب پنجم : در هشت فصل در بیان سلوک طوائف مختلفه نسخ

خطی مرصاد العباد :

فاتح ۲۷۸۳ (تاریخ استنساخش ۷۲۰ هجری) فاتح ۲۷۴۱

(۷۵۰ هجری) ، ایسا صوفیا ۲۰۶۷ (۷۵۲ هجری) ؛ ایسا صوفیا

۲۱- شونزیه قبرستانی است در غرب بغداد که جماعتی از
صالحان در آنجا مدفونند و همانجا برای صوفیان خانقاهی میباشد
(یا قوت ، معجم البلدان) .

۲۰۶۳ (۷۸۰ هجری)؛ فاتح ۲۷۸۱ (۷۸۶ هجری)؛ نور عثمانیه
 ۲۵۸۵ (۸۰۴ هجری)؛ فاتح ۲۸۳۹ (۸۰۰ هجری)؛ ایوب ۱۸۷
 (۸۵۰ هجری)؛ فاتح ۲۸۴۰ (۸۶۰ - هجری)؛ نور عثمانیه
 ۲۵۸۶ (۹۱۱ هجری)؛ علی امیری، فارسی ۷۹ (۹۶۰ هجری)؛
 آیا صوفیا ۲۰۶۹ (۹۷۱ هجری)؛ فاتح ۲۸۴۲ (۹۸۱ هجری)؛
 رئیس الکتاب (اشیر-1)؛ ۵۰۹؛ وهبی ۷۴۰ آیا صوفیا ۲۰۶۶
 برای مشخصات این کتب رجوع شود به F. Meier همان اثر.

ترجمه ترکی مرصادالعباد :

قاسم بن محمود قره حصارى این کتاب را ترجمه و به نام
 ارشاد المرید الی المراد فی ترجمه مرصادالعباد تحفة لسلطان مراد
 نامید و به مراد دوم هدیه نمود. برای بدست آوردن نسخ این
 ترجمه و مشخصات آن رجوع شود F. Meier همان اثر.

قانعی

۱۵ - کلمه و دمنه : این کتاب کلیله و دمنه احمد بن محمود -
 الطوسی معروف به قانعی منظوم است. چون یگانه نسخه آن
 در British Museum میباشد. بنابراین ما با مختصر کردن اطلاعاتی
 که (Rieu) (جلد ۲ ص ۵۸۲) در اختیار مسان میگذارد اکتفا
 میکنیم.

این اثر بنام عزالدین کیکاووس است که بسال ۶۴۲ بسلطنت
 رسید و در سال ۶۶۲ به استانبول گریخت و در سال ۶۷۸ در کریمه
 وفات یافت.

بنابر اطلاعاتی که مؤلف در مقدمه اثر خود میدهد وی بارفاه
 و آسایش در خراسان میزیسته و شاعری نظیر زمان خود بوده

است . در اثنای استیلای مغول (۶۱۷ هجری) از راه هندوستان به عدن و از آنجا به مکه و مدینه رفت . بالاخره از طریق بغداد به روم سفر کرد . در آنجا ماح علاءالدین کیقباد (۶۱۶-۶۳۴ هـ) گردید و تاریخ حکومت سلاجقه را در کتابی (۱۶) بنام سلجوق نامه بنظم کشید این اثر بقدری بزرگ بود که شتری بزحمت آنرا از زمین بر میداشت . علاوه بر مدح علاءالدین کیقباد ، مدت چهل سال کیخسرو و کیکاوس را نیز مدح نموده است . و اشعاری که در مدح اینان سروده سیصد هزار بیت میباشد .

همانا چهل سال باشد تمام   که مداح سلجوقیانم مدام
بمن زنده شد نام شاهان داد   جهاندار کیخسرو کیقباد
بود سی مجلد سخن بیشتر   که آنرا بشاید نوشتن بزر
که ماند ز گفتار من یادگار   بود قرب آن بیت سیصد هزار
همچنانکه افلاکی در مناقب العارفين گوید وی بین افرادی
که در تشییع جنازه مولانا بوده اند شرکت داشته بنابراین بسال
۶۷۲ هنوز در قونیه بوده است .

اما اثر وی با مقدمه ای طولانی درباره فضائلی که باید پادشاه
داشته باشد آغاز میشود . تقسیم این اثر بعینه مانند تقسیم کتاب
کلیله و دمنه نصرالله میباشد . ۲۲

محمد بن الحسین المعینی

۱۷- بصائر النظائر : درباره شرح احوال و زاد گاه مؤلف این
کتاب اطلاعی نداریم لیکن سبب ذکر کتاب در اینجا بواسطه
مطلب زیر است که در اول آن نوشته شده است (صفحه دوم قسمت

۲۲- درباره این دوائر رجوع شود به م . فؤاد کوپرولی بلسن ۷

(۱۹۴۳) ص ، ۳۹۳ - ۳۹۶

الف بعد از چهار رباعی از اوحد الدین): «کتب اضعف الخلائق» - (۱)
الخطیب... فی - (۲) المبارک لسنه ثلث خمسہ - و - (خمسین و ستمایه)
ملکه اضعف الخلائق محمد بن - الخطیب بانقره المحروسه... فی غرة
شوال سنة ثلث و سبعمایة ثم انتقال الی العبد... ابی بکر بن محمد
الخطیب فی غرة ربیع الاخر لسنة ثلثین و سبعمایه .

اگر چه این اثر در فهرست کتب با تفسیر بصائر یمینی اثر
ظہیر الدین محمد بن محمود النیشابوری (درباره این مؤلف و اثرش
رجوع شود (Storey ۱-۵۰) اشتباه شده ولی این کتاب اثر
جدا گانه ای میباشد . ۲۳ بنا بر تاریخ مذکور این اثر باید قبل
از سال ۶۵۰ هـ نوشته شده باشد و المعینی کسیستکه نام خود را از
انتصاب به معین الدین پروانه وزیر مشهور گرفته است.

طبق مقدمه این اثر مؤلفش ابوالفضائل محمد بن الحسین
المعینی چون دید که درک قرآن کار آسانی نیست و خود را برای
نوشتن تفسیر بر قرآن آماده نمیدانست ناچار به تألیف این کتاب
همت گماشت. این کتاب شامل چند مقدمه و مقاصدی میباشد
که در هر مقدمه غیر از اثبات فضائل و اعجاز قرآن از برخی مسائل
و مباحث دینی بحث میرود. بعداً تعداد سورها و شأن نزول آیات
آورده میشود. در پایان معانی کلمات قرآن در بیست و نه باب
توضیح داده شده است.

و از آن در بیست و نه باب نوشته شده است که حروف الفبای
عربی بیست و نه است و بدین ترتیب مؤلف خواسته فرهنگ لغات
قرآنی را ترتیب دهد چون این اثر تا حرف «شین» و برخی از
اشتقاقات آن را پیشتر ندارد و عبارت از وسط جمله حذف شده

۲۳ - (H. Ritter) به این اشتباه واقف گردیده و در نقد بر
(Storey) آنرا تصحیح کرده است (OIZ) ۱۹۲۸ نستون ۱۱۲۸

دلیل بر آنستکه در حدود نصف این اثر باقی مانده و بقیه اش از بین رفته است.

مشخصات نسخه خطی بصائر النظائر:

ولی الدین ۶۸

جلد کاغذی، ۲۱۷ ورق، ابعاد، ۲۵ × ۱۷ (۱۹/۵ × ۱۲)،
سانتیمتر بخط نسخ هر صفحه ۲۶ سطر عنوانها شنکرف سر آغاز:
الحمد... چون ابوالفضائل محمد بن الحسین المعینی... انجام :
... شفیع و شفاعت در قرآن بر چهار وجه آید اول... فبقول الله انتم.

صدرالدین قونوی

۱۸- تبصرة المبتدی: این اثر غالباً به صدرالدین قونوی
منسوب است (ک.ظ.ص-۳۳۷) نام وی محمد بن اسحاق بن محمد بن
یوسف است که ناپسری شیخ اکبر (۵۶۰-۶۳۸ هـ) میباشد صدرالدین
را پدرش پرورش داد و وفاتش بسال ۶۷۳ هجری اتفاسق افتاد
(ترجمه صفحات ۶۳۲ تا ۶۳۵ هـ)؛ (Ritter 807, Br. Suppl. I, ص-۲۱-۲۷)
امادرا اسم مؤلف ذکر نشده است از اینرو به شخصی دیگر
بنام صدرالدین المحدث نسبت داده شده است (ک.ظ.) این اثر
مشمول بر یک مقدمه و سه مصباح و یک خاتمه میباشد.
مصباح اول: در معرفه آفریدکار... و آن مشتمل است بر سه
لامع، لامع اول در معرفه ذات، لامع دوم در معرفه صفت و لامع
سوم در معرفه افعال.
مصباح دوم: در احکام خواص و طور ولایه و نبوت و آن
مشمول است بر دو لامع، لامع اول در حقیقه طور، ولایه و احکام آن،
لامع دوم در طور نبوت و احکام و خواص آن.

مصباح سوم : در معرفه دنیا و آخرت و در وی دو لامع است،
لامع اول در معرفه حقیقه دنیا و فوائد و منافع آن، لامع دوم در
احوال آخرت و بقای روح انسانی. نسخ خطی تبصرة المبتدی :
(Blochet, Nr. 149/5)

نور عثمانیه ۲۲۸۶

جلد کاغذ ابری، ۱۰۰ ورق، ابعاد ۱۶ × ۱۲/۵ (۷ × ۱۰) سانتیمتر
هر صفحه ۹ سطر بخط نسخ، عنوانها شنکرف، بتاریخ ۶۸۹ هـ.
بوسیله موسی بن هارون بن امیر خواجه استنساخ شده است.

سرآغاز: سزاواری ثنا حضرت جلال احدیت راست آن خدای
و دود که... و بعد از این کلمه چند در اصول معارف و قواعد طور
ولایه که از ثقیب غیب جلوه کرده است و بلباس حروف و کلمات
پیدا شده ...

انجام : بر خاک درش چو سرنهی سرداران از خاک درتو تاج
تارک دارند.

ایا صوفیا ۱۷۱۱ :

جلد کاغذی ۱۴۲ ورق، ابعاد ۱۸ × ۱۳ (۷ × ۱۱) سانتیمتر
هر صفحه پانزده سطر با نسخ دقیق قسمت اول با جدول شنکرف،
کاغذ قسمت دوم نوتر است. رساله اول بوسیله مولانا سعدالدین
در آورده بسال ۸۶۸ اوائل رجب نوشته شد.

۱- از صفحه ۱ تا ۱۰۱ قسمت ب یکی از رسائل غزالی.

۲- از صفحه ۱۰۳ ب تا ۱۴۱ ب تبصرة المبتدی

ایا صوفیا ۱۶۹۲

جلد کاغذی ۶۵ ورق ابعاد ۱۸ × ۱۲/۵ (۵ × ۱۰) سانتیمتر
با جدولهای زرین بخط نسخ زیبا، آیات و سرآغازها زرین و

شنکرف ، صفحات ۱ قسمت ب و ۲ قسمت الف لوحه های زیبائی دارد . در این لوحه ها چنین نوشته شده :

۱ - برسم مطالعه السلطان الاعظم . . . سلطان محمد بن مراد خان خلد الله سلطنته .

۲ - این رساله تبصرة المبتدی و تذکرة المنتهی من تصنیفات القاضی نصرالدين الميضاوی (!!) قدس الله سره العزیز

ایا صوفیا ۱۶۹۱

جلد تیماج ۵۳ ورق ابعاد ۱۸×۱۲ (۶/۵×۱۱/۵) سانتیمتر هر صفحه ۱۵ سطر بسا خط تعلیق و باجدولهای زرین و عنوانها کاه شنکرف و کاه زرین (قرن نهم - دهم)

۱ - از صفحه ۱ تا ۱۲ قسمت الف يك رساله كوچك
۲ - از صفحه ۱۴ ب تا ۵۳ الف . تبصرة المبتدی .

سعیدالدین فرغانی

سعیدالدین محمد بن احمد الفرغانی متوفی ۶۷۸ هـ . صاحب قدیمترین شرح طسائیه ابن الفارض (برای این شاعر متصوف رجوع شود به (Br. I, 262-3, 462) از دست شیخ نجیب السدین علی بن بزکش ۲۴ خرقه پوشیده است . بعدها بحلقه بحث صدرالدین قونوی پیوست . از روی عبارت ک . ظ . (۱۸۴۶) وی نزدیک سال ۷۰۰ هـ . از روی عبارت دیگر (ک . ظ ۲۶۵) بسال ۶۹۱ هـ . وفات یافته است . مأخذ : ترجمه نفحات ۶۳۵ - ۶۳۸ هـ . (3 - Etbe I, 292) م . فوآد کسوپر ولی متصوفان پیشین ص ۲۲۷ یاورقی ۳

۲۴ - برای این متصوف رجوع شود به . Ritter, Philologica IX. (Der Islam, 25 1938 P. 28)

۱۹ - مناهج العبادالی المعاد : به نسخ خطی این اثر که در ترجمه نفحات و (Ethe) ذکر شده و یک نسخه خطی آن نیز در Iwanow, Concise descriptive Catalogue of the Persian Ms..... of Bengal, Nr. 1607

ذکر گردیده برخوردار نکردم. از روی اطلاعاتی که ک. ظ ۱۸۴۶ بدست میدهد این اثر به سه قاعده تقسیم شده که قاعده اول سه باب در باره عقاید و قاعده دوم پنج رکن و در بیان پنج رکن اسلام و قاعده سوم در باره قواعد سلوک و مباحث صوفیانه میباشد. ادیس بتلیسی این اثر را ترجمه کرده مدارج الاعتقاد نام نهاده است.

۲۰ - شرح قصیده تائیه : فرغانی در باره این قصیده یک اثر عربی نیز بنام منتهی المصدارک دارد که یا از متن فارسی آنرا به عربی ترجمه کرده یا اول شرح عربی را نوشته و بعد آنرا بفارسی برگردانیده است (در باره نسخ خطی این اثر رجوع شود (Br. I, 263, 463) طبق گفته ک. ظ. اول فارسی را نوشته و بعد آنرا به عربی نقل کرده است (ص - ۲۶۵) در این مورد کتب دیگر مطلبی ننوشته اند ولی آنچه روشن است اینست که صدرالدین قونوی بر متن فارسی این اثر تقریضی نگاشته که در متن عربی یافت نمیشود.

فارسی شرح قصیده تائیه در بیان آفرینش بشر در استعداد های مختلف شروع میگردد (ایوب ۱۷۷ ورق ۳ قسمت الف و ب) سپس گوید سخن یا بصورت نثر و یا بنحو نظم انجسام میگیرد که ابن فارض برای بیان منازل عشق و محبت و مقامات توحید و معرفت نمونه دوم را اختیار کرده است. . . سرودن چنین اثری

چاپ شده است
از روی نسخه پورسا
رشد، چاپ این
محبته المحبته
۱۳۴۴/۱۰
شماره ۱۹
ص ۷۷

۱۹ - مناہج العبادالی المعاد : به نسخ خطی این اثر که در ترجمه نفحات و (Ethe) ذکر شده و یک نسخه خطی آن نیز در Iwanow, Concise descriptive Catalogue of the Persian Ms..... of Bengal, Nr. 1607

ذکر گردیده برخوردار نکردم . از روی اطلاعاتی که ک . ظ ۱۸۴۶ بدست میدهد این اثر به سه قاعده تقسیم شده که قاعده اول سه باب در باره عقاید و قاعده دوم پنج رکن و در بیان پنج رکن اسلام و قاعده سوم در باره قواعد سلوک و مباحث صوفیانه میباشد . ادریس بتلیسی این اثر را ترجمه کرده مدارج الاعتقاد نام نهاده است .

۲۰ - شرح قصیده تائیه : فرغانی در باره این قصیده یک اثر عربی نیز بنام منتهی المصادرك دارد که یا از متن فارسی آنرا به عربی ترجمه کرده یا از شرح عربی را نوشته و بعد آنرا بفارسی برگردانیده است (در باره نسخ خطی این اثر رجوع شود (Br. I, 263, 463) طبق گفته ک . ظ . اول فارسی را نوشته و بعد آنرا بعربی نقل کرده است (ص - ۲۶۵) در این مورد کتب دیگر مطلبی ننوشته اند ولی آنچه روشن است اینست که صدرالدین قونوی بر متن فارسی این اثر تقریضی نگاشته که در متن عربی یافت نمیشود .

فارسی شرح قصیده تائیه در بیان آفرینش بشر در استعداد های مختلف شروع میگردد (ایوب ۱۷۷ ورق ۳ قسمت الف و ب) سپس گوید سخن یا بصورت نثر و یا بنحو نظم انجام میگیرد که این فارسی برای بیان منازل عشق و محبت و مقامات توحید و معرفت نمونه دوم را اختیار کرده است . . . سرودن چنین اثری

مصنوع و زیبا هیچکس را میسر نگردیده است . . . (۴ ب) مؤلف نزد صدرالدین قونوی در مجلسی که معین‌الدین پروانه حضور داشت این اثر را بخواند و مورد پسند واقع افتاد . بعد از این قسمت قبل از شروع به اصل مطلب دیباچه‌ای متشکل از چهار اصل دارد: اصل اول (۵ - ب): در بیان اعتبار ذات، صفات، علوم، شهود .

اصل دوم (۱۲ - ب): در بیان صدور و تعیین عالم روحانی و ظهور عام امثال که در اصطلاح بآن خیال منفصل گویند .

اصل سوم (۱۶ - ب) : در بیان ترقیب آفرینش عالم اجسام تا آفرینش آدم .

اصل چهارم (۲۳ - ب) : در بیان نشأة، احوال و اطوار انسان و در بیان آفرینش تمام مخلوقات بقصد آفرینش انسان (۴۰ الف) مؤلف بعد از شرح قسمتی از قصیده و مسودات آنرا به صدرالدین قونوی می‌دهد و صدرالدین قونوی بعد از مطالعه بر آن تقریض مینویسد . مؤلف عیناً تقریض صدرالدین را در تألیف خود ثبت مینماید این تقریض از آنجهت که اطلاعاتی اندک از زندگی صدرالدین قونوی را شامل است ۲۵ مهم میباشد و ما در اینجا قسمتی از آنرا باختصار بیان میکنیم :

« محمد بن اسحاق بن محمد بن یوسف بن علی نیکارنده این سطور گوید : شیخ ابن الفارض از بزرگان اهل حق بود بسال ۵۶۰۳ هـ. ضمن مسافرتی چون بمصر رسیدم شیخ در قید حیات بود .

۲۵- رجوع شود (H. Ritter) ص ۲۷ همانطوریکه منابع در باره زندگی صدرالدین قونوی محدود است درباره سفروی بمصر هم اطلاعی در دست نیست . اگرچه این تقریض از طرف مؤلف نفعات روشن است ولی باز در آنجا هم از سفر مصر سخنی بمیان نیامده است .

در يك مسجد جمع آمديم ليكن عليرغم خاطرمان باهم ملاقات
نكرديم . در همين ايام شيخ مريض شد و وفات كرد بعد از اين
بسال ٥٦٤٣ هـ . وقتي از ديارشام به مصر برگشتم در ممالك مصر و شام
وروم اين قصيده خوانده و مطالب مشكل آن شرح ميگرديد
ولي هيچكس در اين كار باندازه برادر عالم ماشيخ سعيدالدين
فرغاني موفق نشد .

پس از اين قسمت شرح قصيده تائيه كبري شروع ميشود .
نسخ خطي شرح قصيده تائيه :

آيا صوفيا ٤٦٧٦ :

بسال ٦٨٦ هجري در زمان حيات مؤلف استنساخ شده است .

ايوب ١٧٧

جلد زيبا و مصنع ، ولي مندرس گرديده است . - ٣٩٨ ورق
ابعاد $23/5 \times 16 \times 19$ (١٩ × ١١) سانتيمتر هر صفحه ١٩ سطر و بخط
نسخ ميباشد . قيد استنساخ : تم الكتاب بعون الملك الوهاب و
قد انتقل من النسخة الاصل بخط الشارح . . . بمدينه تبريز يوم
الاربعاء سابع وعشرين شهر مبارك ذي القعدة سنة اربع عشر
سبعمائه

سر آغاز : ربنا عليك توكلنا واليك المصير سهل وتم بالخير
حمد وسپاس بي حد سزاي ذات خدای است كه . . .
انجام : فذلك طومار و كتاب شهود و اشهاد و رجوع الي معاد
بر من گشت .

راغب پاشا ٦٧١

جلد تيماج باشمسه ٢٤٠ ورق ابعاد $23 \times 15 \times 16/5$ (١٦/٥ × ١٠/٥)
سانتيمتر هر صفحه ٢١ سطر با جدولهاي شنكرف خط تعليق
عنوانها قرمز برخي از صفحات حاشيه دارد . بسال ٥٨٤٩ هـ . اواخر

شعبان بوسیله احمد بن محمد الجیلانی استنساخ شده است .

فاتح ۳۹۶۷

جلد کاغذی ۱۳۲ ورق ابعاد $۱۶/۵ \times ۲۴$ (۱۲×۱۹) سانتیمتر
هر صفحه ۲۹ سطر بخط نسخ در صفحاتیکه ابیات آمده حاشیه‌های
عربی نیز نوشته شده است . بسال ۷۵۹ ماه ربیع الاول بوسیله
سلیمان بن داود استنساخ شده است . شرح هفتاد و هفت بیت
اول قصیده ناقص است . نسخ خطی عربی شرح قصیده تائیه :

فاتح ۳۹۶۶

جلد کهنه ۲۷۷ ورق ابعاد ۱۸×۲۴ (۱۳/۵×۲۰/۵) سانتیمتر
هر صفحه ۲۰ سطر بخط نسخ بسال ۵۷۲۹ . بوسیله ابراهیم بن الحسین
بن الحسن الثقلیسی استنساخ شده است .

سرآغاز : الحمد لله القدیم الذی تعزز بجلال وحدانیتہ . . .
انجام : . . . واقربهم منک واعرفهم بک . . . و خاتم النبیین
راغب پاشا ۶۶۹ :

جلد پارچه‌ای ۲۳۶ ورق ابعاد ۱۸×۲۶ (۱۱×۱۹) سانتیمتر
هر صفحه ۲۷ سطر بخط نسخ باعنوانهای شنکرف بسال ۸۱۷۴ . آخر
ربیع الاخر بوسیله احمد بن محمد بن . . . استنساخ شده است .

راغب پاشا ۶۶۲ :

جلد پارچه‌ای ۲۰۴ ورق ابعاد $۱۷ \times ۲۶/۵$ (۱۲/۵×۱۹) سانتیمتر
هر صفحه ۲۹ سطر بخط نسخ عنوانها و اشعار شنکرف
بسال ۹۳۳ ماه رجب درمکه بوسیله عبدالقادر ابن عبدالعزیز بن
عمر الهاشمی استنساخ شده است . نسخ چاپی شرح قصیده تائیه:
استانبول (؟) ۱۲۹۳ (بفرمان سید یعقوب امیر کاشغر)

قطب‌الدین شیرازی

۲۱- اختیارات مظفری : اثری است در علم هیات مؤلف آن

محمد بن مسعود بن مصلح الشیرازی از خانواده‌ای حکیم شیرازی بوده است که سال ۵۶۳۴ هـ. متولد شد. از پدر و عمش علم طب پیام‌وخت و در بیمارستانهای آنها کار کرده است. برای یاد گرفتن قانون ابن سینا به خراسان رفته و بعدها شاگرد نصیرالدین طوسی شده است. چون به روم رسید مورد احترام قرار گرفت و قاضی سیواس و ملاطیه گردید. در این اثنا بنا بر روایت افلاکی بامولانا ملاقاتی داشته و مرید او گردیده است. وفات وی در رمضان سال ۵۷۱۰ هـ. اتفاق افتاد.

مآخذ: (Br . II , 211 , 296) فروزانفر مولانا جلال‌الدین

محمد (طهران ۱۳۱۵ ص ۱۲۹).

(A. Meili, La Science arabe, Leiden, 1939 P. 151)

اختیارات مظفری که بوسیله قطب‌الدین شیرازی بهنگام اقامتش در آناتولی برشته تحریر درآمده به یولاق ارسلان بن حسام‌الدین (ایا صوفیا ۲۵۷۵) الپیورک هدیه شده است. ۲۶ دربارہ این شخص اطلاعات کمی در دست است. وقتی پدرش حسام‌الدین چوپان شهر قصد مونی را گرفت علاءالدین کیقباد ۶۱۶-۵۶۳۴ هـ. این شهر را بوی بخشید. بعدها این شهر برای پسرش مظفرالدین یولاق ارسلان الپیورک سازماند. چون قلج ارسلان چهارم از کریمه برگشت مظفرالدین وی را کمک نمود ولی در جنگ باغیات‌الدین مسعود مقتول شد (۵۶۹۱ هـ.) (دول اسلامیہ ۳۰۳ اوزون چارشیلی اوغلی بیگلرکهای آناتولی ۲۳)

۲۶- (M. Krause) شکی نیست که یولاق را بولاق خوانده است

رجوع شود به

(Stambuler Handschriften islamischer Mathematiker P. 507)

در مقدمه اثر چنین آمده است:

چنین گوید: «... محمد بن مسعود الشیرازی... بحکم آنکه شریفترین نوعی از انواع علم ریاضی... (۲-ب) بحکم این تثبیت نهاییه الادراک فی درایة الافلاک بساخت و... آن کتاب مشتمل بود بر نهاییات افکار متقدمان و غایات انظار متأخران... بنابراین مقدمه تردد خاطری میبود که آنچه مذهب مختارست... در مختصری تثبیت باید کرد در اثنا این تفکر... از حضرت علیا... یولق ارسلان بن حسام الدوله والدين البیورت... (۳-الف)... اشارتی یافت که فصلی چند در شرح اوضاع افلاک و اجرام پردازد و... تعبیر آن بالفاظ فارسی طراز دتا عواید فواید او خاص و عام را شامل بود.. و آنرا اختیارات مظفری نام کرد، اثر چهارم مقاله است:

مقاله اول مقدمه است این نیز سه باب است. باب اول در تعریف علم هیأت و موضوع و مبادی و مسایل آن. باب دوم در ذکر مقدماتی که تعلق به علم هندسه دارد.

باب سوم در ذکر مقدماتی که تعلق بعلم طبیعی دارد.

مقاله دوم در هیأت اجرام علوی. سیزده باب است. مقاله سوم در هیأت زمین و قسمت او. سیزده باب است مقاله چهارم در معرفت مقادیر ابعاد و اجرام کواکب و آن سه باب است.

نسخ خطی کتاب اختیارات مظفری:

آیا صوفیا ۲۵۷۴-۲۵۷۵ فاتح ۱/۵۳۰۲ نور عثمانیه ۲۷۷۳
سرای ۳۳۱۰-۳۳۱۱ برای مشخصات نسخ بالا رجوع شود به -

M. Krause, Stambuler Handschriften Islamischer

Mathematike (Quellen und Studien Zur Geschichte der Mathematik,

Astronomie und physik, III 1935), P. 5078

ناصری

ازدو اثر وی که در یک مجموعه از کتابخانه کوپرولی موجود است اولین بار رفعت بیلگه بحث کرده است (سلطان ولد و دو شاعر ترک معاصر اوترک یوردو ۱۹۲۷ ص ۶۴) من چیزی تازه برای اطلاعات جزد کر یک نسخه جدید از اشراقات نیفزوده ام.

۲۲ - فتوت نامه : یک مننوی کوچک در بحر رمل مسدس میباشد. مؤلف چون دید در باب طریقت کتابی منظوم نیست این اثر را برشته نظم کشیده به اخی محمد هدیه نمود. از بیت آخر معلوم میشود که این اثر بسال ۵۶۷۹ . تمام شده است :

این نصیحت چون تمامی رخ نمود ششصد و هفتاد و نه تاریخ بود

۲۳ - اشراقات: مؤلف یکروز بهاری در شهر توقاط بر سجاده دعا نشسته و سر بر زانو نهاده و بمراقبه پرداخته بود. در این هنگام مردی آمده و گفت. «اشرق العالم الدنيا بنور ربها» و بر رفت. سپس مؤلف میخوهد آنچه را که اشیاء بر او الهام مینماید بنویسد لیکن چون کوتاه نظران طبیعت اشیاء را نمیفهمند سخن خود را با آیات شروع میکنند. بعد از این قسمت قطعه های نشر می آید. بعقیده مؤلف نثر از نظم مشکلمتر است :

صد شاعر معتبر بشهری یابی لیکن نتوان یافت یکی صاحب نثر و این نثر را یک مناجات منظوم دنبال میکند و بعد ابیات عربی آورده میشود غیر از این ابیاتی از شعرای قدیم اقتباس گردیده است و بگفته خود مؤلف تعداد این ابیات بیش از ده بیت نیست .

این گفته ها طرح یک اشراق است . غالباً اثر دو قسمت است :

۱- فی مشاهدات وهی متضمنة علی خمسة مقالات و کل مقاله

تنقسم الی خمسة اشراق.

ناصری

ازدو اثر وی که در یک مجموعه از کتابخانه کوپرولی موجود است اولین بار رفعت بیلگه بحث کرده است (سلطان ولد و دو شاعر ترک معاصر اوترک یوردو ۱۹۲۷ ص ۶۴) من چیزی تازه بر این اطلاعات جز ذکر یک نسخه جدید از اشراقات نیفزوده‌ام.

۲۲ - فتوت نامه : یک مثنوی کوچک در بحر رمل مسدس میباشد. مؤلف چون دید در باب طریقت کتابی منظوم نیست این اثر را برشته نظم کشیده به اخی محمد هدیه نمود. از بیت آخر معلوم میشود که این اثر بسال ۵۶۷۹ . تمام شده است :

این نصیحت چون تمامی رخ نمود ششصد و هفتاد و نه تاریخ بود

۲۳ - اشراقات: مؤلف یکروز بهاری در شهر توقاط بر سجاده دعا نشسته و سر بر زانو نهاده و بمراقبه پرداخته بود. در این هنگام مردی آمده و گفت. «اشرقت العالم الدنيا بنور بهاء و برقت. سپس مؤلف میخواید آنچه را که اشیاء بر او الهام مینماید بنویسد لیکن چون کوتاه نظران طبیعت اشیاء را نمیفهمند سخن خود را با آیات شروع میکنند. بعد از این قسمت قطعه‌های نثر می‌آید. بعقیده مؤلف نثر از نظم مشکلتر است :

صد شاعر معتبر بشهری یابی لیکن نتوان یافت یکی صاحب نثر و این نثر را یک مناجات منظوم دنبال میکند و بعد ابیات عربی آورده میشود غیر از این ابیاتی از شعرای قدیم اقتباس گردیده است و بگفته خود مؤلف تعداد این ابیات بیش از ده بیت نیست .

این گفته‌ها طرح یک اشراق است . غالباً اثر دو قسمت است:

۱- فی مشاهدات و هی متضمنة علی خمسة مقالات و کل مقاله تنقسم الی خمسة اشراق.

۲- فی مجاهدات وهی متضمنة علی خمسة حالات وکل حالة تنقسم الی خمسة اشراق

آخرین بیت این اثر تصریح میکند که کتاب بسال ۵۶۹۹. تمام شده است :

سال چون برخی و صاذ و طی رسید
این لطایف را نهایت شد یدید

مشخصات نسخ خطی :

کوپرولی ۱۵۹۷ : ۲۷

جلد کاغذی ۱۱۷ ورق ابعاد ۲۱ × ۱۴/۵ سانتیمتر ابعاد قسمتهای نوشته در هر صفحه مختلف است. بخط نسخ نسامنظم و تودرهم . کاغذ چهل ورق اول نو تر است. قید استنساخ :

و قد وقع الفراغ من... هذه الكتابة علی ید اخی علی ابن سیدی حسن الحافظ بمحرسة دار النجاة بايبرت... فی التاريخة، (!) فی شهر شعبان الاولی لسنة اربعین وثمانماية الهجرية النبوية آمین یا رب العالمین .

مندرجات :

۱ - از ۱ - ب تا ۳۸ - ب خلاصة الادله الموقفه علی تحصیل لباب المعرفة .

آغاز :

هو يقول الحق وهو يهدى السبيل الحمد لولي الحمد والثناء...
۲ - از ۴۰ ب تا ۸۲ الف. ناصری اشراقات .

سر آغاز :

الحمد لله الذي انزل علی عبد الكتاب... در موسم نوبهار .....

۲۷- مشخصات این نسخه و مندرجات آن بوسیله (Franz Taeschner) در کتاب Futuwwa-Stu Dien (Islamica, 5, 1932 P. 319-20) وصف شده است .

انجام :

مقدمش بر اهل ذل فرخنده باد صاحبش مانند گل در خنده باد

۳- از ۸۲- ب تا ۸۹- الف. ناصر خسرو روشنائی نامه

۴- از ۸۹- ب تا ۱۰۰- الف ناصری فتوت نامه

سر آغاز :

پادشاه این رواق آبگون کرد پیدا خلق را از کاف و نون

انجام :

در رسان از روی لطف و قادری ذره رحمت بجان ناصری

۵- از ۱۰۰- ب تا ۱۰۴- الف. یوسف خاموش نامه .

آغاز :

بنام حق کنم آغاز توحید که اورامی سزد تحمید و تمجید

انجام :

خدا توفیق بخشید یوسفی را که تا توحید گوید آن خفی را

۶- رساله ای کوچک و منتخباتی از سعدی و عراقی

ولی الدین ۱۳۶۰ :

جلد تیماج زدگی دارد ۱۲۵ ورق ابعاد ۲۲/۵ × ۱۵/۵ (۱۴/۵ × ۹/۵)

سانتیمتر . هر صفحه ۱۵ سطر با تعلیق شبیه بخط دیوانی . قید

استنساخ (در آخر رساله اول) بسال ۹۲۳ هـ . بوسیله محمد بن

اسماعیل نوشته شده است .

مندرجات :

۱- از اب تا ۶۲- الف . ناصری، اشراقات . چون از وسط این

مجموعه چند برگگی افتاده لذا این رساله که اولین قسمت آنست

از انجام افتاده دارد .

۲- از ۶۴- ب تا ۱۱۴- ب کشف الاسرار علی لسان الطیور و الازهار .

آغاز :

حمد و ثنا خدایی را جل و جلاله که در الوهیت یکتاست .

۳- از ۱۱۵- الف تا ۱۲۵- ب :

نسخه کتب (نسخه ما کتبت) الى السلطان المعظم مالك رقاب
امم محمد بن مراد خان الرومي خلد الله تعالى و خلاقته وشوكته.

یوسف

۲۴- خاموش نامه: از یوسف مؤلف خاموش نامه که در مجموعه ای
از کتابخانه کوپرولی موجود است اولین بار رفعت بیلگه بحث
کرده است. مؤلف که در مقدمه اثر نامش یوسف ویوسفی آمده
بعد از بیان دور افتادن از موطن خود چنین گوید :

زمانی ره بغربت میکشودم زمانی هم دراز زنجان بیوم
برآمد از زبان من حدیثی مگر ناگه شنید آنرا خبیثی
بگوش دوستان من چنین گفت که یوسف مر شمارا آن و این گفت

مؤلف چون زیان پرگونی را دریافته بود زبان از سخن فرو
بسته و این اثر را نگاشته است. این تألیف شامل ده حکایت منظوم
است که مبنی بر ناپسند بودن پر حرفی و تأثیر گفتار ناشایست
میباشد.

من این ده داستانرا نظم کردم که تا ظاهر شود زاری و دردم
مؤلف گوید این اثر را در سه روز نوشته و در ۳ ساعت هم
میتوان آنرا برشته تحریر در آورد. از آخرین بیت برمیآید
که این اثر بسال ۶۹۹ هـ. اتمام یافته است.

ابوبکر ابن الزکی

۲۵- روضة الكتاب : در باره مؤلف این اثر یعنی ابوبکر بن-
الزکی متطیب القونوی ملقب به صدر، اطلاعاتی جز آنچه که
خود در مقدمه تسألیم گوید نتوانستم بیابم. چنانکه در مقدمه
گوید: مؤلف از دوران طفولیت بتحصیل عربی پرداخت، مکتوبات

۳- از ۱۱۵- الف تا ۱۲۵- ب :

نسخه کتب (نسخه ما کتبت) الى السلطان المعظم مالك رقاب
امم محمد بن مراد خان الرومي خلد الله تعالى و خلاقته و شو كته.

يوسف

۲۴- خاموش نامه: از يوسف مؤلف خاموش نامه که در مجموعه ای
از کتابخانه کوپرولی موجود است اولین بار رفعت بیلگه بحث
کرده است. مؤلف که در مقدمه اثر نامش يوسف و يوسفی آمده
بعد از بیان دور افتادن از موطن خود چنین گوید :

زمانی ره بغربت میکشودم زمانی هم دراز زنجان بیوم
برآمد از زبان من حدیثی مگر ناگه شنید آنرا خمیثی
بگوش دوستان من چنین گفت که يوسف مر شمار آن و این گفت

مؤلف چون زیان پر گوئی را دریافته بود زبان از سخن فرو
بسته و این اثر را نگاشته است. این تألیف شامل ده حکایت منظوم
است که مبنی بر ناپسند بودن پر حرفی و تأثیر گفتار ناشایست
میباشد.

من این ده داستانرا نظم کردم که تا ظاهر شود زاری و دردم
مؤلف گوید این اثر را در سه روز نوشته و در ۳ ساعت هم
میتوان آنرا برشته تحریر در آورد. از آخرین بیت بر میآید
که این اثر بسال ۶۹۹ هـ. اتمام یافته است.

ابوبکر ابن الزکی

۲۵- روضة الكتاب : در باره مؤلف این اثر یعنی ابوبکر بن-
الزکی متطیب القونوی ملقب به صدر، اطلاعاتی جز آنچه که
خود در مقدمه تألیف گوید نتوانستیم بیابیم. چنانکه در مقدمه
گوید: مؤلف از دوران طفولیت بتحصیل عربی پرداخت، مکتوبات

عربی و فارسی اشعار و نکات و لطایف فضلی پیشین را بخواند
و از آثار اساتید گذشته بسیار فرا گرفت پس دقایق نامه نگاری
را به طور کامل بیاموخت تا بجائی که هیچ نکته در این فن بر او
پوشیده نماند.

اگرچه مؤلف از استادانی که نزد ایشان بتحصیل پرداخت
جداگانه سخن نمیآورد لیکن یکی از ایشان را بنام بدرالدین
یحیی ذکر مینماید. در مناقب افلاکی در سه مورد از این شخص
نام برده میشود که در دو مورد میتوان تاریخی را تثبیت نمود.
طبق روایت افلاکی رجوع شود به ترجمه:

Huart, Les saints des derviches tourneurs, Paris 1922, I. 64.

مولانا پس از وفات پدرش جهت فرا گرفتن علوم ظاهری بنابر
توصیه محقق ترمذی بسوی شام رفته در حلب مدتی اقامت گزیده
است. سپس متوجه بشار گردیده این در آن هنگام بود که عزالدین
کیکاوس ۶۵۴ - ۶۵۵ ه. ملک الادب بدرالدین یحیی را برای
فراخواندن مولانا بشار بدان صوب روانه نمود.

این واقعه تقریباً بین سالهای ۶۴۵ - ۶۴۷ ه. واقع شده است
(رجوع شود به بدیع الزمان فروزانفر مولانا جلال الدین محمد
تهران ۱۳۱۵ ص ۴۵) در جای دیگر از مناقب (جلد ۲ ص ۹۹) به
بدرالدین یحیی بعد از وفات مولانا (۶۷۲) بر میخوریم.

غیر از دو مورد مذکور از حکایت دیگر افلاکی نمیتوان يك
نتیجه تاریخی بدست آورد (مناقب جلد ۱ ص ۲۸۵) چه این داستان
مربوط به آنستکه مولانا در حمام آب بر خود میریزد و از ترشح
آن جذامیان خوب میشوند و بدرالدین یحیی از دیدن این موضوع
يك رباعی میسراید.

الحاصل از مطالب بالا بر میآید که بدرالدین یحیی در سال

۵۶۷۲ هـ. که سال وفات مولانا میباشد هنوز در قید حیات بوده است. ابوبکر بن الزکی وقتی از استاد خود سخن بمیان میآورد گوید: حضرت خداوندم و پدرم امیر عالم.. (ایا صوفیا ۴۰۱۵ ورق ۳۵ ب) از گفته بالا بر میآید که بین شاگرد و استاد فاصله سنی زیاد بوده است. مکتوباتی که در این اثر است تاریخی قطعی تر بدست نمیدهد مکتوباتی که بشخص نوشته شود اکثراً معلوم نیست با کدام قسمت از زندگی وی مصادف است از روی نامه‌هایی هم که بمناسبت تولد یا وفات امیرزادگان نگاشته شده بعلمت عدم اطلاع ما از زندگی آنان چیزی روشن نمیکردد.

فقط نامه‌ای که بعد از انهزام لشکر جمره به پادشاه نوشته شده (ایا صوفیا ۴۰۱۵ ورق ۵۵ ب) احتمال میرود که بسال ۵۶۷۶ هـ. یا سالهای بعد از آن نوشته شده است. (رجوع شود به فؤاد کوپرولی یادداشت‌های تاریخی درباره بیگلرکهای آناتولی مجموعه ترکیات جلد ۲ صفحه ۱۲-۲۲) نامه‌ای که بشمس‌الدین محمد بن محمد الجوینی نوشته شده و شامل یک قصیده عربیست (ایا صوفیا ۴۰۱۵ ورق ۹۶ ب) میباشد. طبیعی است که قبل از این تاریخ نوشته شده است (برای جوینی رجوع شود به تاریخ جهانگشا طبع میرزا محمد قزوینی لیدن ۱۹۱۲ مقدمه) غیر از این، چهار نامه دیگر در دست است که به ملک السواحل بهاء‌الدین نوشته شده است (ایا صوفیا ۶۰۱۵ ورق ۵۵ ب ۶۲ الف ۷۴ ب ۱۸۸ الف). آنچه معلوم است چون بهاء‌الدین در واقعه جمره کشته شده بود (ابن بی‌بی ۳۲۵-۶) این مکتوبات قبل از سال ۵۶۷۶ هـ. نوشته شده است بنابراین آخرین تاریخی که از مکتوبات در دست است ۵۶۷۶ هـ. میباشد که اگر در این زمان منشی ۳۰ ساله باشد و فرض کنیم در صدسالگی وفات یافته لازم میآید که بسال ۵۷۴۶ هـ. در گذشته باشد.

از این مطالب استنباد میشود که سال ۷۹۴ را که بعنوان تاریخ وفات مؤلف کاتب چلبی (ک. ظ - جلد ۳ ص ۵۱۰) آورده است و (Pertsch) نیز عیناً این مطلب را پذیرفته .

(Verzeichnis der persischen Handschriften Berlin, 1888, P. 1004)

قابل قبول نیست . مؤلف اگر هم عمر طولانی داشته باشد

باید نیم اول قرن هشتم هجری وفات یافته باشد .

مؤلف درباره چگونگی تالیف اثرش چنین گوید : اغلب

با دوستان خود مکاتبه داشته و اکثر مکتوباتی که دارد دوستانه

است . مسودات برخی از آن مکتوبات از بین نرفته و بعضی از

دوستانش از وی خواسته اند که آنها را پاکنویس نماید او بفر

آنکه مبادا برای ایرادی گرفته شود حاضر باین کار نشد ولی

بنابر اصرار مجبور گردید و مکتوبات را در یکجا جمع آورد و

آنرا روضة الکتاب و حدیقة الالباب نامید . در کتاب ۲۳ نامه

گنجانیده شده که البته مادر اینجابه تحقیق درباره آن نخواهیم

پرداخت .

نسخ خطی روضة الکتاب : (Pertsch) ، ص ۱۰۰۴

ایا صوفیا ۴۰۱۵

جلد کاغذ ابری ، ۱۰۸ ورق ، ابعاد ۲۵ × ۱۶/۵ (۱۸ × ۱۲)

سانتیمتر هر صفحه ۱۲ سطر (قسمت دوم ۱۴ سطر) بخط نسخ

سر آغاز شنکرف ، در قسمت دوم کاغذ متمایل به زرد است و

نسبتاً کهنه است (اواخر قرن ۵۷) . برخی لغات عربی در حاشیه به

لغات فارسی ترجمه شده است . قید استنساخ ندارد (قرن ۵۸) .

در ورق ۳۳ الف چنین گوید «اربع وثمانمائه» بعد از این گوید :

«زلزله شهر لاذق در شب شانزدهم . . . سنه ثمان وثمانمائه»

۱ - از صفحه ۱ تا ۳۱ سب رشیدالدین وطواط عرایس الخواطر و نفائس النوادر ۲۸ .

۲ - از صفحه ۳۳ - ب تا ۱۰۸ - ب روضة الكتاب.

سرآغاز : حمد و سپاس خدایی را که ... چنین گوید مقرر این کلمات و محرر این رسالات ... ابوبکر بن الزکی انجام : ... سبب نور آن خداوند شود والسلام

دانشگاه قسمت نسخ خطی فارسی ۱۰۵۸۵

جلد کاغذ ابری ۱۰۳ ورق ابعاد ۱۶×۱۲ (۱۳/۵×۸)

سانتیمتر هر صفحه ۱۹ سطر بخط تعلیق معمولی سرآغازها گاهی شنکرف بسال ۸۷۷ در اوایل ماه محرم با تمام رسید .

روضه الكتاب : از ۱ - ب تا ۴۹ - ب

از مکتوبات فارسی وی ۲۲ نامه موجود است که سه نامه آن ناقص میباشد . يك نسخه از اباکار الافکاز فی الرسائل والاشعار رشیدالدین وطواط در کتابخانه علیرضا پاشا ۴۲ (در قرن هشتم استنساخ شده) موجود است .

---

۲۸ - این اثر را کاتب چلبی و عباس اقبال (حدائق السحرفی دقایق الشعر تهران ۱۳۱۵ مقدمه ذکر نمیکنند مقدمه نسخه چنین است : «الحمد لله الكامل ... چنین گوید مؤلف این مقالات و مصنف این رسالات ... رشیدالدین سعدالاسلام ملک الکتاب ذوالبیانین محمد بن عبدالجلیل العمری ... که در درگاه میمون ... شمس الدوله والدین ... صدر خوارزم و خوراسان ابوالفتح محمد بن علی - (?) اشرافی که در سلك این خدمت منتظم بودند ... فکر مرا جلوه میکردند ... ملفوظات مرا (?) راغب میگرددانیدند و واجب دیدم ... این کتاب جمع کردن و دراند کوسایل تازی و پارسی خویش آوردن ... و ترتیب این کتاب بر دو قسمت داده آمد برین ترتیب قسم اول بیست و پنج نامه تازی درمعانی مختلفه ... قسم دوم بیست و پنج نامه پارسی درمعانی مختلفه ... و نام این کتاب عرایس الخواطر و نفائس النوادر نهاده شد .»

فاتیح ۵۴۲۶

در این کتابخانه مجموعه ای است که در (Der Islam) (۱۹۳۸-
۲۷ صفحات ۶۵-۶۷) بوسیله (H. Ritter) ذکر شده و بسال ۷۲۷
از طرف شیخ علی بن دوست خدا الانقری جمع آوری و نوشته شده
است چون چند رساله که در آن طولی نوشته شد در این مجموعه
مضبوط است ما ذکر آنها را در اینجا خالی از فائده ندانستیم .

۲۶ - عقاید اهل السنه (۱۸۲ الف ۱۹۲ ب) : مؤلف آن
عمر بن محمد بن علی چون به روم می آید می بیند که مردم با علوم
دین مشغول نیستند بنابراین اثر را تألیف مینماید .

سر آغاز : بقول . . . عمر بن محمد بن علی لما وصلت بلاد الروم
وجدت الناس غافلا عن العلوم و راغباً الى النجوم . . . و سمیت هذا -
الكتاب عقاید اهل السنه .

۲۷ - رساله فی الجهاد (۱۹۳ الف - ۱۹۸ ب) : مانعی دانیم
که این اثر در آن طولی نوشته شده یا خیر لیکن شیخ علی که این
مجموعه را گرد آورده است ضمن نام محمد بن علی جمله
رحمة الله علیه را آورده و این دلیل بر آنستکه با مؤلف آشنائی
داشته است .

آغاز : رساله فی الجهات من تألیف الامیر السید . . . شرف -
الزمان محمد بن علی رحمة الله علیه فصل اول بدانک جهات
متناهیست از وی ابتدای جنبش بود . . .

۲۸ - ترجمه مدح فقر و ذم دنیا (۲۲۹ الف - ۲۳۵ الف) این
ترجمه از روی اثری که مؤلفش مجهول است بوسیله شخصی که
هویتش نامعلوم میباشد بخاطر جلال الدین کاراتای که بصورت
امیر فقیر سیرت قاعد دین و دولت وصف شده ترجمه گردیده
است . (H. Ritter) مشکوک است که آیا این جلال الدین کاراتای

همان است که مدرسه‌ای بتاريخ ۶۴۹ در فونیه ساخت یا کاراتای دیگری است که در کتاب الدرر الکامنه از وی نام برده شده و بسال ۷۳۴ بدرود حیات گفته است (مقاله مذکور ص ۶۴ پاورقی ۳) و حال آنکه این کاراتای همان کاراتای اولی است. طبق اطلاعاتی که ابن بی بی بدست میدهد (۲۶۹-۲۷۸؛ ۳؛ ۲۳۷-۲۴۱) کاراتای که نژاد رومی دارد علاوه بر اینکه مردی صاحب کرم است ولی خود را از خوردن هر نوع گوشت و مؤانست با زنان محروم میداشت پس کاراتایی که در اینجا بعنوان امیر فقیر سیرت وصف میشود همین شخص میباشد.

اما مترجم غالباً شخصیکه مجموعه را جمع نموده است، مؤلف را چنین وصف میکند: «سالك جاده حقیقت قدوة ارباب کمال بسل مقتدای كافة ابدال شیخ الشیوخ شهاب الدین غیاث - المسلمین، همین مترجم کتابی که در دست داشت به جلال الدین کاراتای نشان داد. (۲۳۰ الف) چون عروس آن معانی در نقاب کحلی عربی بود. و خرشید آن مبانی و در لغت تازی ... انواع لغت مصطلحات بر علم عزیز ذهن منیر او پوشیده نیست (۲) اما اشارت فرمود تا این مخدره را از حجله کحلی لغت تازی برون آرم و در لباس کافوری پارسی بر دینده افهام خاص و عام جلوه دهم اقیاد حکم (۲) ... واجب دیدم سیما در چنین مقامی که متضمن صعود درجات نجات تواند بود.»

سر آغاز: حمد و سپاس بی پایان آفرید گاریرا که اطباق...

۲۴- کشف العقبه: (۲۴۴ الف-۲۶۱ الف) ناظر قیصریه الیاس بن

احمد القیصری معروف به ابن کمال دید در پناه بسار گاه جهان آنکه اثرش را به او اهدا نمود ملازمانش که همه از حکما و

فضلا بودند به مقامات زیادی نائل می آمدند پس مؤلف خواست
 با تألیف این اثر به چیزهائی نائل آید : « پس این بنده ضعیف
 خواست که بر قدر سعادت طالع در حریم بارگاه جهان پناه آید
 و پرتوی از نور سماء وجود صاحب قران عالم ... برین ضعیف آید.
 مؤلف موضوع اثر خود را چنین بیان میدارد: « و فن این کلام
 مختصری است از علوم هیئت عالم سفلی و شرح کرات عنصری
 و آنچه مقرر فلک قمر و شرح این و از شرح این کلام اثبات بهشت و
 دوزخ ... » در این رساله شکلهای زیادی بچشم میخورد.
 سر آغاز :

... اما بعد کلام چند از اشارت عقلا و حکماء اوایل در فنون حکمت
 استنباط کنیم ...

۳۰ - در اعتقاد اهل سنت : (۲۹۱ ب - ۲۹۷ ب)

مؤلف این رساله عمر بن علی بن م. (۲) ممکنست همان مؤلف
 عقاید اهل السنة باشد. در سبب تألیف کتاب چنین گوید: « در خواست
 کرد دوستی مخلص که در سر وی وفائی بود ... در اعتقاد اهل سنت
 و جماعت بیانی شافی و شرحی کافی کرده شوذ ولیکن چنانکه دل
 میخواست دست نمیداد چند مسئله معدود که پیش خاطر بود. (۲)
 درین ذکر نبسته شود.

۳۱ - هدایت الغیبی فی اخلاق النبی (۳۲۱ الف - ۳۲۸ الف) این

رساله ترجمه رساله عبدالله بن محمد بن جعفر بن حیان است که بوسیله
 ابراهیم بن الحسین القرصی ترجمه گردیده است. سبب ترجمه
 کتاب اینست .. و عبدالله بن محمد بن جعفر ابن حیان ... اخلاق ویرا
 بتازی جمع کرده بود که فائده آن مقصور بود بجماعتی و مقصور
 آن طایفه و دوستی که منزلت او نزد من چو منزلت جان است
 (درخواست که آن معبر باشد بعبارت زبان پارسی تا فائده آن عام

باشد جمهور امت را و جمله ملت را، پس بنا بر این ابراهیم بن-
 الحسین القرصی ... که احقر بندگانت... واجب دید که اشارت
 آن بزرگرا اجابت کند... رساله در ۷ فصل است: ۱- در عموم اخلاق
 پیغمبر ۲- طرز خندیدن و سخن گفتن حضرتش ۳- طرز غذا
 خوردنش ۴- طرز لباس پوشیدنش ۵- تواضع، حلم، و عفو ۶-
 سخاوت و شجاعتش ۷- در خصوصیات دیگرش.

۳۴- ذکر معجزات رسول (۳۲۸ الف-۳۳۹ الف) شیخ علی بن
 دوست خدا بن الحاج قمازی الرفاعی الانقری جده الحلتی که این
 مجموعه را گردآوری نموده است بسال ۷۲۸ ماه جمادی الاول
 به تألیف این کتاب پرداخته و در همان سال ماه جمادی الثانی آنرا
 باتمام رسانیده است.

آغاز: ذکر معجزات رسول... جمع کرده شد برای دوستان
 که التماس کرده بودند.....

کمال الدین برغلوی *

۳۳- شرح قصیده ابن الفارض: در مجموعه شماره ۱۸۱۹ در
 کتابخانه ولی الدین افندی بین اوراق ۱۱۵ ب ۱۲۸ ب رساله ای
 موجود است که مقدمه آن بشرح ذیل است: «اما بعد این حروف
 مشتملست بر ذکر فوایدی که مولانا وسیدنا استاد العالم... سلطان
 المدرسین کمال الحق والملة والدين البرغلوی ادام الله للال جلاله
 املا فرمودست در اوقات دروس شرح قصیده سید المحققین... ابن
 فارض... که جماعت اصحاب وفا و اخوان صفا بر خد متش میخواندند
 در شهر انطاکیه از غرة ربیع الاول سنة ثلث و عشرين و سبع مائة.....»
 از این معلوم میشود که کمال الدین برغلوی بسال ۷۲۳ در انطاکیه
 در مدرسه ای شرح ابن الفارض را بحر بی تدریس نموده و قسمتهای
 * - بضم اول و دوم سکون سوم و ضم چهارم

مشکل آنرا بفارسی توضیح داده است. فعلاً نمیتوان از وضع زندگی کمال‌الدین سخن بمیان آورد ولی آنچه میتوان گفت آنستکه وی شرح قصیده‌ای را که بدون ذکر نام مؤلف تدریس مینموده کدام شرح ابن‌الفارض بوده است. اگر بخاطر داشته باشیم قدیمترین شارح ابن‌الفارض فرغانی است که در قونیه میزیسته. پس بآسانی میتوان حدس زد شرحی را که کمال‌الدین بر غلوی تدریس مینموده باید همان شرح فرغانی باشد. اگر جملاتی را که کمال‌الدین بر غلوی در کتاب خود آورده در اثر فرغانی بجوینیم میبینیم که حدس ما اشتباه نبوده است و حق آنست که ما جملاتی را عیناً کلمه بکلمه در فرغانی نمی‌بینیم ولی جملاتی شبیه بآنها یا هم معنی بآنها یافت میشود. مثلاً:

شرح فرغانی (استانبول ۱۲۹۳ هـ.)

قال الشارح الاستاد... كنه ذات الحق (ص ۶) اعلم أن كنه الذات الاقدس لا يكون مدرك احد.....
 وغيب الهوية والاطلاق وازلية
 قال الشارح.. ومقتضى الذات مطلقان المندرج فيه حكم الابدية لا يشهد ولا يفهم ولا يعلم ولا يدرك
 يكن لها تعين بتجلى به على نفسها. (ص ۱۰) فتجلى الذات الاقدس على نفسها

علاوه بر این آخر رساله کمال‌الدین بر غلوی این ابیات آورده شده (۱۲۸ ب):

... بعد از این در دوبیت یاد میکنند.

و اما الذى هو حجب الهوى فذكرك فى السرحتى اراكا
 و اما الذى انت اهل له فشغلى بذكرك عن سواكا
 این ابیات در اثر فرغانی عیناً موجود است (ص ۱۰۵) از آن جهت جملاتی اول در اثر فرغانی عیناً نیامده بود که در مقدمه آمده این رساله عبارت از یادداشتها نیست که در کلاس درس گفته شده

بنا بر این مدرس معنی يك قسمت را به عربی خلاصه نموده سپس آنرا بفارسی توضیح داده است .

این تذکر هم ضروریست که نسخه‌ای که بدین شکل بدست ما رسیده شرح قصیده ابن الفارض نیست بلکه شرح مقدمه شرح فرغانی میباشد :

مشخصات نسخ خطی :

ولی‌الدین ۱۸۱۹ :

جلد تیماج مجموعه ایست شامل ۳۹۷ ورق ابعاد ۱۶/۵ × ۱۱/۵ سانتیمتر هر صفحه ۵۴ تا ۲۷ سطر به خط تعلیق قید استنساخ : دهم‌الکتاب بعون الله ... وقع الفراغ من تعلیقه فی اوایل شهر رمضان سنه خمس وثمانین وتسعمائة عن ید درویش مصطفی المولوی البلغراد فی مدینة الشام فی زاویة المولویة عفی الله عنه ، ورق از ۱۱۵ ب تا ۱۲۸ ب شرح قصیده ابن الفارض .
آغاز: الحمد لله رب العالمین... اما بعد این حروف.....

آقسرائی

جمال‌الدین محمد بن محمد الاقسرائی چهارمین نسل بعد از فخرالدین رازی میباشد. در قرمان در مدرسه سلسله مدرس بود و بین سالهای ۷۷۰ تا ۷۸۰ هـ. وفات یافته است. غیر از کتاب اسئله واجوبه بزبان فارسی آثار خیلی مهم بزبان عربی مانند حاشیه کشف شرح خلاصه قانون ابن سینا نیز دارد .

منابع: الشقایق النعمانیة (ابن خلکان در حاشیه و فیات الاعیان)

بوقاق ۱۲۹۹ ص ۹۱-۸۲ (Storey) ص ۷

۳۴- اسئله واجوبه: این اثر را بنا بر درخواست شاد گلدی ۲۹ که در مقدمه بصورت امیر معظم قوام الدوله والدین عضدالملوک والاسلاطین وصف شده بفارسی نگاشته است. زیرا فهم زبان فارسی برای مردم این دیار از فهم زبان عربی آسانتر میباشد^{۳۰}. مؤلف گوید قبل از این تألیف بجهت فطرات احوال یکس دوره طولانی دست به تألیف نزده است. اثر دو باب است در باب اول سئوالات درباره علم تفسیر وجوابهای آن. در باب دوم سئوالات درباره علم حدیث وجوابهای آن.

نسخ خطی کتاب اسئله واجوبه :

ایا صوفیا ۶۹ :

جلد تیماج باشمسه، ۳۰ ورق، ابعاد ۲۵×۱۷ (۱۴/۵×۱۷/۵) سانتیمتر، هر صفحه ۲۱ سطر بخط نستعلیق عنوانها شنکرف. بسال ۸۸۵هـ. بوسیله شهاب الدین المرصدی استنساخ شده است.

۱- از ۱- الف تا ۴- ب: ابن خالویه (متوفی ۳۶۰، Br. I, 125, 190)

اعراب ثلاثین سورة من المفصل

۲- از ۴- ب تا ۳۰ ب اسئله واجوبه.

آغاز: حمد و ثناء نامعدود .... اما بعد چنین گوید محرر این رساله محمد بن محمد الاقسرائی پایان: ..... حمد و شکر حق تعالی میکنم بر آنکه نعمت توفیق اتمام ارزان داشت ....

۲۹- حاجی شاد گلدی از زمانی ارتنا بیعد والی آماسیا بود و یکی از مهمترین رقیبان قاضی برهان الدین بود بسال ۷۸۳ بین آرتوک و آباد و تکاظ در محاربه ای با قاضی برهان الدین گشته شد. بزم و رزم رجوع شود به فهرست اعلام. ۱. ح. اوزون چارشیلی اوغلی بیگلرکهای آناطولی صفحات ۵۰-۵۱.

۳۰- که اسوله واجوبه چند از علم تفسیر و حدیث بزبان پارسی که اهل این دیار را از لغت تازی و عبارت حجازی انفع و استفهام دقیق را بر افهام خلائق اوقع است تحریر کنم . . . . .

ایا صوفیا ۸۰ :

جلد تیماج مصنع باشمه، ۷۹ ورق، ابعاد $۱۸/۵ \times ۱۳ \times (۱۲ \times ۸)$ سانتیمتر هر صفحه ۱۳ سطر بخط نسخ زیبا مجدول زرین، عنوانها زرین، صفحه اول باسر آغاز و لوحه :
و هذا کتاب شرح مشکلات القرآن الکریم و شرح مشکلات احادیث رسول العالمین تألیف المرحوم الاقسرای برسم السلطان الاعظم... سلیم خان بن بایزید خان بن محمد خان ...

ایا صوفیا ۷۱ :

جلد تیماج قهوه ای ۱۰۱ ورق، ابعاد $۱۷/۵ \times ۱۲ \times (۱۲ \times ۶/۵)$ سانتیمتر، هر صفحه ۱۱ سطر بخط تعلیق. کلمات سنوال و جواب بخط زرین. احمد بن اخی تود و المرزفونی این کتاب را استنساخ کرده است (قرن نهم هـ).

ایا صوفیا ۷۲ :

جلد کاغذ ابری، ۶۲ ورق، ابعاد $۱۹ \times ۱۴ \times (۱۴/۵ \times ۱۰)$ سانتیمتر، هر صفحه ۱۵ سطر بخط نسخ کلمات سنوال و جواب باشکرف (قرن نهم هـ).

حالت افندی ۱۰۸ :

جلد تیماج آبی، ۹۵ صفحه، ابعاد $۲۴ \times ۱۶ \times (۱۶ \times ۹)$ سانتیمتر، هر صفحه ۱۹ سطر بخط تعلیق با عنوانهای شنکرف (قرن ۱۲ هـ).

یوسف بن محمد

۳۵- کشف الاسرار علی لسان الطیور و الازهار: در باره زندگی یوسف بن محمد بن ابراهیم النوری مترجم فارسی این رساله که

در مجموعه ای (که مشخصات آن در شماره ۲۳ آمد) در کتابخانه
 ولسی الدین افندی شماره ۱۶۳۰ موجود است اطلاعاتی در دست
 نیست. همچنانکه خود در سبب تألیف اثر گوید: ... یوسف
 بن محمد بن ابراهیم النوری... چون از سفر مبارک حجاز...
 بازرسیده شد ناگاه نسیمات محبت از جانب روم وزید و اوصاف
 حمیده و آداب پسندیده خداوندی که در اطراف کیتی همچو روح
 روان... بسمع دل و جان رسید از غایت اشتیاق دل سرکشته
 مشتاق میجو شید و بعزم زیارت کعبه اقبال... هامون و جبال قطع
 میکرد... و بعده یوماً من الایام از طرف شام به حضرت سلطان
 الاسلام... رسید... و همان نسخه... عربی موسوم بکشف الاسرار
 علی لسان الطیور و الازهار^{۳۱} چون بشرف مطالعه السلطان
 الاعظم مالک رقاب الامم... غیث الاسلام و المسلمین فخرالدینا
 والدین^{۳۲} عیسی بن محمد بن ایدین (فی نسخه: ایسر) رسید...
 میفرمود اگر چه کتابیست بساین شریفی فاما فواید معانی او
 مخصوص است بطایفه اعراب که عاری نباشد از علم اعراب و طوایف
 دیگر محرومند از عواید فواید این کتاب، پس ببنده حقیر
 اشارت فرمود تا لباس آن کتاب شریف را بخلعت فارسی مبدل
 سازد... اثر درباره اثبات و اقرار وجود حق بزبان حال نباتات
 و جمادات و حیوانات است مؤلف آنچه را که از اینها میفهمد
 نقل میکند.

۳۱- اصل این اثر از عبدالسلام بن احمد بن غانم میباشد (متوفی
 ۶۷۸ هجری) (Br. 1. 450/808)

۳۲- این همان عیسی بیگ باید باشد که از ایدین اوغلی
 میباشد و بین سالهای ۷۴۹ و ۷۹۳ ه. حکمرانی کرده است و کشورش
 رابه یلدریم بایزید تسلیم کرده است. دول اسلامیة ۲۷۹ ف کوپرولی
 یادداشتهای تاریخ بیگلکهای آناتولی مجموعه ترکیات جلد دوم از
 ۸ تا ۹ بیگلکهای آناتولی ۲۹.

مسافر بن ناصر

۳۶- انیس الخلوۃ وجلیس السلوة : این مجموعه که در ایبا صوفیا بشماره ۱۶۷۰ ثبت شده است در نیمه دوم قرن هشتم هجری یا نیمه اول قرن نهم در یک جا جمع آوری گردیده است. این مجموعه از جهت نمایاندن فرهنگ ادبی یک امیرزاده که از چه چیزهای متشکل است بسیار مهم است گرد آورنده این مجموعه مسافر بن ناصر الملطوی که درباره احوال وی هیچ اطلاعی نداریم بعد از مقدمه‌ای که مشتمل بر برتری انسان بر حیوانات از جهت قوه ناطقه و تقسیم سخن به نظم و نثر میباشد چنین گوید :

(۷ - ب) « بنا برین مقدمه چون محرر این کلمات و جامع این ابیات الراجی عفور به... مسافر بن ناصر الملطوی... بر موجب اشارت عالی حضرت بزرگوار این مخدوم کامکار امیر بنده... مستخدم ارباب السیف والقلم... امیر جلال - (۴) عمر یک... (۸- الف) مدتی بتعلیم فرزند مخدوم زاده لزال نجم طالعہ المسعود مشغول بود و در چنین... فطنت و ذکار... کسب کمال مشاهده میکرد... (۸- ب) و قتها جهت دفع ملامت بخواندن شعر و حکایات مایل باشند... این سفینه نفیس... بر رسم مطالعه مشارالیه... از سخنان فضلا و شعرا در نصایح و مواعظ... پاری و تازی جد و هزل نظم و نثر جمع کرده آمد... »

بعد از این قسمتها اثر میآید :

- ۱ - قسم اول در منتخب قصایدی و اشعاری... این قسمت دوازده باب است: ۱ - در توحید باری تعالی ۲ - در نعمت رسول
- ۳ - در فضایل صحابه ۴ - در حکمت و موعظه ۵ - در شعر و شاعری
- ۶ - در مدایح ملوک ۷ - در شکایت از زمانه ۸ - در اوصاف و تشبیهات

۹- در اشعار مصنوع ۱۰- در اشعار سوگندنامه ۱۱- در مناجات
و دعا ۱۲- در معانی مختلف .

۲- قسم دوم در مقطعات ، این قسمت دوازده باب است :

۱- در حکمت و توبه و استغفار ۲- در مکارم اخلاق و عفو

۳- در فخر آوردن بنفس و بحسب ۴- در سخاوت و شجاعت

۵- در رغبت بر سفر و ارتحال ۶- در تهنیت و تعزیت ۷- در علو

همت و غنا از غیر ۸- در تضمنات ۹- در خمريات ۱۰- (۲) ۱۱-

در سرناهما ۱۲- در اشعار و ابیات .

۳- قسم سیم در غزلیات... از گفتار شعراء متقدم .

۴- قسم چهارم در رباعیات .

۵- قسم پنجم در حکایات و لطایف منظوم و منثور .

رسالات منثور که در این قسمت آمده بقرار زیر است :

۱- رساله ای درباره شمع (ورق ۳۸۵ ب- ۳۹۲ الف) :

آغاز : الحمد لله الذی او قد شموع القبة الخضراء... چنین
گوید سوزنده این شمع و فروزنده این جمع محمد بن علی الخوافی
معرفاً بجلال که شبها هوس تألیف رساله در شمع شمع کردارم
میسوخت ....

۲- رساله ریش عبید زاکانی (۳۹۲ ب تا ۴۰۱ الف) این
رساله که يك نسخه آن در (Blochet) بشماره ۱۵۶۳ موجود
است و برای نسخه دوم آن به راغب پاشا ۱۱۹۲ ، ورق ۱۹۱
الف - ۱۹۶ ب رجوع شود .

آغاز : شکر و ثنا پادشاهی را که بدست مشاطه قدرت...
بعد ذلك دوش چون آفتاب آتش بار از آه دود آسای عشاق در
ژنگ متواری شد و چهره روز کار از سوز سینه مهر مشتاق تازی

گشت شب زنگی شعار توده مشک بر صحیفه کافوری بیختن
گرفت... متحیر نشسته بودم...

پایان : مراد ما نصیحت بود و گفتیم . تمت الرسالة من انشاء
مولانا المعظم عبید زاکانی

۳- تعریفات عبید زاکانی (۴۰۱ ب تا ۴۰۶ ب) :

آغاز: بنام ایزد بخشاینده و بخشایشگر.. اما بعد ذلك بر رأی-
الباب مبرهنست که اهل استعداد را از قسم ادبیات و لغات چاره
نیست...

شعرائیکه اشعارشان در این اثر آمده است بدین قرار اند
(بترتیب الفبا)^{۳۳}:

- ۱- عباسی، ۱۵۵ ب ۲- ابواسحاق (Ethe) رجوع شود به
فهرست. تصریح نشده کدام يك میباشد) ۳- ادیب صابر (متوفی
۵۷۴ هجری؛ Ethe ، ۱ ، ۴۲۰ ، شماره ۵۷۳) ، ۴- علائی، ۳۴۲ ب-
۳۴۳ ب سه غزل ۵- عمید ، ۲۳ الف ۱۱۲ الف ، ۱۱۲ ب . ۶-
امین الدین دادا (Ethe ، ۱ ، ۴۷۶ ، شماره ۱۳۱۶) ۳۲۳ ب-۳۲۹ ب
سیزده غزل . ۷- امین الدین داود ، ۱۹۵ الف ۸- انوری (متوفی
۵۷۸ هـ) از این شاعر اشعاری زیادی بر کزیده شده است . ۹- اسعد
(Ethe رجوع شود به فهرست) ۶۷ الف ۱۰- (جلال الدین) عتیقی
(متوفی ۷۴۴ هـ . Ethe ، ۱ ، ۴۷۶ شماره ۱۳۲۰) ۷۲ الف- ۷۲ ب ،
۱۹۸ الف ، ۲۰۶ الف ، ۲۴۲ الف- ۲۵۷ ب ، ۳۴ غزل ، ۱۱- اثیر الدین
(Ethe رجوع شود به فهرست تصریح نشد کدام يك میباشد .)
۷۴ ب- ۱۲- عطار ، ۳۴ ب ، ۵۵ الف ، ۱۵۲ ب ، ۱۷۰ ب ، ۱۷۵ ب ، ۲۲۶ الف ، ۲۳۳

۳۳- مقصود از ترتیب الفبا در اینجا الفبای ترکی امروزی که
با جزئی تغییراتی همان الفبای لاتینی است میباشد .

ب، سیزده غزل ۱۳- بدیهی (Ethe رجوع شود به فهرست) ۱۹۹ ب.
 ۱۴- بدرغز نوی، ۲۳ الف ۱۵- (سید) برهان الدین (متوفی ۳۶۵ هـ).
 ۱۹۶ الف ۱۶- جلال الدین الجعفری، ۱۵ ب ۱۷- جلال الدین الیزدی
 ۲۸۲ ب- ۲۹۷ ب، ۳۲ غزل ۱۸- جمال الدین عبدالرزاق الاصفهانی
 (متوفی ۵۵۸۸ هـ. Rieu ۵۸۱ الف) ۱۸۵ الف- ۱۸۵ ب، ۱۸۷ الف
 الف ۱۹- جمال الدین سلمان (؟) ۳۳۰ الف- ۳۴۲ ب، ۲۸ غزل ۲۰-
 فخر الدین عراقی (متوفی ۶۸۰ یا ۶۸۳ هـ) ۱۷ الف، ۱۸ الف، ۱۲۹
 ب. ۲۱- فردوسی (متوفی ۴۱۶ هـ) ۱۹۷ ب. ۲۲- خلیل شیرازی
 ۱۶۸ الف، ۱۶۸ ب. ۲۳- حسن الغزنوی (متوفی ۵۶۵ هـ) ۲۴ ب، ۵۱
 الف. ۲۴- خاقانی (متوفی ۵۹۵ هـ) از این شاعر اشعار زیادی برگزیده
 شده است. ۲۵- خواجه وحید ۲۱۳ ب ۲۶- خواجه (Ethe) ۱۰، ۳۹۸
 شماره ۲۸۶) ۹۸ ب، ۹۹ الف، ۱۰۰ الف چهار قطعه ۱۰۴، ۱۴۹ ب
 ۲۶۶- ۲۹۰ الف ۲۷ غزل ۲۷- حسینی الهروی (متوفی ۷۱۸ هـ) ۱۸ ب،
 ۱۵۵ الف ۲۸- همام ۲۷ ب. ۲۹- (الصاحب الشهید) غیاث الدین بن
 محمد بن الرشید ۱۹۸- ۲۰۱ ب شش قطعه ۱۶۶ ب ۳۰- ابن عضد-
 مد الله ظله ۳۵۴ الف- ۳۶۰ الف سیزده غزل ۳۱- ابن حسام ۱۲۴ الف، ۱۴۰
 ب، ۳۶۴ الف، ۳۷۳ ب، ۱۷ غزل. در اینجا اسمش چنین ثبت شده است:
 محمد بن حسام الخراسانی. ۳۲- ابن جلال (Ethe) ۱، ۴۳۳ شماره
 ۷۵۴) ۱۰۹ الف- ۱۱۰ ب، ۱۳۶ الف، ۲۴۴ ب- ۲۴۵ ب، سه غزل
 ۳۳- عماد الدین الفقیه الکرمانی (متوفی ۷۷۳ یا ۷۹۳ هـ. Ethe ۱،
 ۳۹۷ شماره ۲۸۷) ۳۵۸ الف- ۳۶۶، سیزده غزل ۳۴- امام هروی
 (متوفی ۶۷۴ یا ۶۸۶ هـ. Ethe ۱، ۴۲۴، شماره ۶۲۹) ۱۶ ب، ۲۱۱ الف
 ۳۵- (امیر) ایرج ۲۱۲ الف- ۳۶- عز علوی ۲۲ الف، ۱۱۲ ب، ۱۱۳
 ب، ۱۱۴ ب، ۱۱۵. ۳۷- کمال الدین اسماعیل (متوفی ۶۳۵) از این
 شاعر اشعار زیادی ذکر شده است. ۳۸- کمال الدین کاشی (Ethe) ۱،

۴۴۷، (شماره ۹۴۴) ۳۶۱ الف - ۳۶۲ الف، دوغزل. ۳۹ - (امیر)
 کرمانی ۲۹۸ الف - ۳۰۴ ب، سیزده غزل. ۴۰ - مجید (عبدالمجید)
 ۳۰۶ الف - ۳۱۰ ب، دوازده غزل. ۴۱ - محمود بن یمین (متوفی ۵۷۴۵).
 ۷۰ الف، ۱۵۰ ب، ۲۱۲ ب، ۳۱۴ الف، ۳۲۵ ب بیست غزل. ۴۲ - محمود
 خطاط ۲۴ الف. ۴۳ - منطقی ۸۵ الف. ۴۴ - مسعود سعد سلمان ۵۲
 الف، ۱۷۶ الف، ۱۷۷ ب. ۴۵ - مولانا (متوفی ۵۷۲۲). ۲۳۴ الف، ۲۴۱
 ب. ۴۶ - مجیر بیلقانی (شاعر قلج ارسلان ۵۸۲-۵۸۷؛ Ethé؛ ۱، ۸۲۰،
 شماره ۱۴۰۰) ۳۸ الف - ۳۹ الف، ۱۱۵ الف، ۱۴۷ الف، ۳۶۲ الف. ۴۷ -
 محی‌الدین النفیسی (۲) السلماسی ۳۰۵ الف، ۳۰۵ ب. دوغزل.
 ۴۸ - مریدالدین محمد بن الاخطار نورالله قبره ۱۲ ب، ۱۴ ب.
 ۴۹ - معزی (متوفی ۵۵۴۲) از این شاعر اشعار زیادی ذکر
 شده است. ۵۰ - مرتضی عضدالدین الیزدی تضمداً ۳۴۳ ب یک
 غزل ۵۱ - مرتضی سیدابوطالب وزیر ارتنا ۱۷۳ الف - ۵۲ -
 (حمیدالدین) نجاتی ۹۱ ب، ۱۰۴ ب، ۱۱۹ الف، ۱۲۲ الف. ۵۳ -
 نادر الزمان ظهیر ۷۵ الف. ۵۴ - ناشر بجه‌ال شیرازی ۳۶۲ ب - ۳۶۶ ب،
 هشت غزل، ۵۵ - ناصر خسرو از این شاعر شعر بسیار وارد شده است.
 ۵۶ - نظامی (متوفی ۶۰۰) ۵۰ الف، ۱۵۱ ب، ۱۶۹ ب. ۵۷ - نزاری
 قهستانی (متوفی ۷۲۰؛ Ethé؛ ۱، ۳۴۷ شماره ۸۲۳) ۳۱۱ الف - ۳۱۳
 ب، پنج غزل، ۵۸ - پسر خطیب گنجه (Ethé؛ ۱، ۴۸۲ شماره ۱۳۹۸ -
 ۱۳۹۹) ۲۰۷ ب، چهار قطعه، ۵۹ - قوامی ۳۵ ب، ۳۹ الف - ۶۰ -
 رشیدالدین وطواط (۴۸۱-۵۸۷) ۸۵ الف ۶۱ - (مولانا) رکن‌الدین
 ۷۱ ب، ۶۲ - سعدی (متوفی ۵۶۹۰). شعر بسیار از این شاعر ذکر
 شده است. ۶۳ - سعدرازی، ۶۰ الف. ۶۴ - صلاحی ۳۶۰ ب، یک غزل.
 ۶۵ - سنائی (متوفی ۵۲۵ یا ۵۳۵) ۱۰ ب - ۱۲ ب، ۲۲ ب، ۲۳ الف،
 ۱۷۵ الف، ۲۰۸ ب، ۲۲۴ ب - ۲۲۵ ب سه غزل ۶۶ - سیدی حاجب ۱۹ ب.

۶۷- سراج‌الدین قمری (Ethé، ۱، ۷۲، شماره ۱۲۵۱) ۱۷ الف- ۱۷،
 ۱۸۳ الف، مرثیه . ۶۸- شمس‌الدین اصفهانی (وزیر عزالدین
 کیکاووس) ۲۱۷ ب ۶۹- شمس‌الدین (Ethé، ۱، ۴۷، شماره ۹۴۶) ۱۱۶
 الف- ۷۰- (امام) شمس‌الدین القواس ۱۹۶ الف- ۷۱- شمس‌الدین -
 الشیرازی، ۱۹۹ الف، ۷۲- شمس‌الدین ۱۹۷ ب . ۷۳- شمسی ۲۳ ب .
 ۷۴- (مولانا) شرف، ۱۸۳ ب، در مرثیه مرحومه شهیر دندی سلطان ،
 ۱۸۴ ب ۷۵- شهاب‌الدین آخی شاخی ، ۳۹۶ ب - ۳۶۸ ب ، شش
 غزل . ۷۶- شهاب‌الدین کاشی ۳۱ ب . ۷۷- طغان کوهستانی، ۲۱۳
 ب، ۷۸- عنصری (متوفی ۴۳۱-۴۴۱)، ۱۱۸ ب، ۱۱۹ الف ، در مرثیه
 سلطان محمود . ۷۹- ظهیرالدین فاریابی (متوفی ۵۹۸) از این شاعر
 شعر بسیار وارد آمده است . ۱۸۸ ب، ۸۰- ظهیرالدین کابلی ۲۰ الف .

ضمناً در این اثر قصیده و قطعه‌ای خیلی مهم موجود میباشد.
 در آخر قصیده‌ای بعنوان «المرتضی‌المرحوم سیدابی طالب وزیر
 ارتنا» در ورق ۱۷۳ الف چنین نوشته شده «این قصیده را در راه
 مکه آغاز کرد. در حرم شریف کعبه معظمه تمام کرد و چون باز
 بمصر محروس عودت نمود ... یکشنبه ... جمادی‌الآخر سنه تسع
 وخمسين وسبعمائه... تغمده الله.....»

و همچنین در ورق ۲۴۱ ب قطعه‌ای ترکی از مولانا موجود
 است که در مجموعه ترکیات منتشر شده است (م. شرف‌الدین کلمات
 و اشعار ترکی در مولانا، مجموعه ترکیات ، ۴- ۱۵۹)

مشخصات نسخه خطی - آیا صوفیا ۱۶۷۰

جلد تیماخ قهوه‌ای باشمسه، ۴۰۶ ورق ، ابعاد ۲۰/۵ × ۹/۵
 (۱۷/۵ × ۷) سانتیمتر بشکل گاوزبان هر صفحه ۱۹ تا ۱۷ سطر
 با خط تعلیق دقیق در ورقه‌های دوم و سوم دو لوحه زیبا موجود است
 در یکی از آن لوحه‌ها نام اثر ذکر شده در لوحه دیگر چنین

ثبت شده : برسم مطالعه‌ی صاحب‌الاعظم نورحده‌الجلال و نور
حديقه‌الاقبال صاحب‌الدولة والدين امير محمود طول‌الله عمره
و حفظه عن الآفات .

هذه المجموعة انيس الخلووة و جليس السلوة الشاملة على النصايح
و المواعظ و الحكايات من النظم و النثر و العربي و العجمي
بورك لصاحب .

آغاز : حمد و سپاس بی‌حد و بی‌قیاس پادشاهی را که در تدبیر
مصالح عالم و عالمیان.....

۴۷- رساله جلالیه :

در آخر منتهی‌المدارک فرغانی در کتابخانه راغب پاشا بشماره
۶۷۰ يك رساله چهار ورقی موجود است (مشخصات بقرار زیر است)
طبق گفته مؤلف که نام خود را در اینجا ذکر نمی‌کند
و قتی خواست بحاج رود بسا الامیر الکبیر . . . . .
امیر الامرا چلبی مظفرالدین موسی بیگ بر خورد کرد
و برای امیر اثری نوشت و خواست اسم خود را مانند اسم امیر
جاویدان نگه دارد پس این رساله را بهمین قصد نکاشت و
آفرای جلالیه نامید . ۳۴

تعیین هویت چلبی موسی بیگ که در اینجا ذکر او آمد
مشکل است ، چه اگر وی موسی بیگ فرزند محمد بیگ از
فرمان اوغلا باشد لقب وی برهان‌الدین است نه مظفر‌الدین .

۳۴- چون بحکم قدیر عزم بصوب حجاز مصمم گشت اقتضای
قضا چنان ارتضا کرد که بخدمت شاه یگانه . . . الامیر الکبیر . .
امیر الامرا چلبی مظفرالدین موسی بك . . . (۲۴۶ الف) خواستم تا
بمصادق اتحاف الملوك (کذ ۱) احدی الدولتین تحفه طرفه بمرور
شهور سنین همچو صیت جمیل این نازنین باقی و پاینده باشد
ترتیب کنم . . .

(دول اسلامیه ص ۳۰۰. خصوصاً فؤاد کوپرولی، یادداشت‌های تاریخی درباره بیگلرکهای آناتولی، مجموعه ترکیات جلد ۲، ۲۹، ۳۱) غیر از آن یک موسی بیگ دیگر از ایدین اوغللری هست که پس از استلای تیمور قسمتی از متصرفات پدرش را باز پس گرفت ولی بعد از مدت کوتاهی وفات کرد (۸۰۵ هجری) لیکن نمی‌دانیم که او را چلبی میگفتند یا نه بالاخره موسی چلبی پسر یلدریم بایزید از عثمانیان میباشد که در زمان فطرت حکمرمروائی خود را اعلام نمود و بین سالهای ۸۱۳-۸۱۶ ه. حکمرمروائی کرد. اما این صفات امیر کبیر و امیرالامرا با موسی چلبی مناسبتی ندارد. از روی نوشته‌ای که در ورق ۲۴۴ ب همین در دست است چنین بر می‌آید که این نسخه بسال ۷۷۰ ه. هنوز در دست محمد قاضی الدین بوده است (رجوع شود بمشخصات زیر).

بنابر آنچه گفته شد این شخص یا از بیگلرکهای ایدین یا از بیگلرکهای اطراف آن میباشد. اصلاً خط این رساله شبیه خط قاضی محمد است. اگر چنین باشد این چلبی موسی بیگ را باید قبل از سال ۷۷۰ جستجو کرد.

اما رساله عبارتست از چند سؤال خیلی بسیط و جواب آنها. مؤلف خود اعتراف دارد که در راه حج از مسائلی که در فکر داشت و جواب آنها این کتاب را تألیف نمود (۲۴۶ الف) این مسائل از این علوم میباشد صرف، نحو، معانی، بیان، منطق، طبیعات، الهیات، اصول حنفیه، فروع، حنفیه، فروع، شافعیه، علم فرائض، عروض، طب.

مشخصات نسخه خطی

راغب پاشا ۶۷۰

جلد پارچه‌ای ۲۴۹ ورق ابعاد ۲۸ × ۱۹ (۲۱/۵ × ۱۴)

سانتیمتر هر صفحه ۲۹ سطر بخط نسخ قید استنساخ (در یک جدول
شکر ف در آخر قسمت اول) : « تم الكتاب بعون الله تعالى وحسن
توفيقه في وقت الصبح الاربعاء من شهر ذي الحجة سنة ثلث وستين
وسبعمائة على يد العبد محمد بن ابي بكر بن محمد الصوفي
الكاشغري ... »

پس از این چنین میگوید « بعون الله المنان ... يوم الخميس
وقت الضحى السادس من ذي الحجة المبارك من شهر سنة سبعين
وسبعمائة ... حرره الاسطر العبد محمد الشهرير (۲) بالحكومة
والقضاء في ولاية آيدين .

مندرجات : ۱ - ۱ ب تا ۲۴۴ ب منتهی المدارك ۲ - ۲۴۹ ب
رسالة جلالیه .

آغاز : حمد وثنا مر جناب جلال پادشاهی را که وجوب .....
انجام از کرم او نسزد که در آخرت ذلیل گرداند و نمود باله
من ذلة الآخرة .

نتیجه

بعد از ذکر تحلیلی آثار بطور جدا گانه چنین نتیجه گرفته
میشود که میتوان این مدت زمان را بدو دوره تقسیم نمود :

- ۱- از ابتدای قرن ششم تا بسال جلوس علاءالدین کیقباد
(۶۱۶-۶۳۴) بر تخت سلطنت. از خصائص این دوره اصالت سبک آن
و به چشم نخوردن تصوف در نظم و نشر میباشد تأثیر تصوف ایران که
در قرن پنجم هجری شروع و در قرن ششم افرادی سرشناس در
این زمینه بوجود آمده اند در آثاری که اکنون بدست ما رسیده
یافت نمیکردد. آثاری که تا امروز بر جای مانده همه آثاریست
مربوط بعلم غیبیه مانند : کامل التعبیر (۱) اصول الملام (۵)

بیان النجوم (۶) حسین بن ابراهیم التفلیسی . شکی نیست که این آثار جهت توده مردم نگاشته شده است . غیر از این آثار هفت طبعی و لغوی مانند : صحه الابدان (۲) کفایة الطب (۴) و قانون الادب (۳) تفلیسی که از راه جمع آوری و کوشش زیاد فراهم آمده است . نوشته شدن قانون الادب بزبان فارسی چنین می‌رساند که برای طالبان علم دانستن این زبان طبیعی بوده است .

از آثار ادبی محض روضه العقول، محمد بن غازی الملطوی بین آثار همانند آن يك شاهکار واقعی میباشد اگر این کتاب را با کلیله و دمنه نصر الله بن عبدالحمید و سندبادنامه ظهیرالدین کاتب سمرقندی مقایسه کنیم میبینیم که این آثار هیچ کمتر ندارد . این کتاب چون اولین اصلاح انشای مرزبان نامه میباشد ارزش بخصوص دارد .

همچنین بریدالساده (۱۱) وی شاعری دیگر برزیبائی اسلوب و حکایت نویسی او میباشد . اما در شعر جز قصیده بغایت محدود که تا الان یافت شده و اطلاع ما از شاعر بودن صاحب شمس الدین اصفهانی چیزی دیگر در دست نداریم . البته امکان داشت در اینجا اسم علاءالدین کیقباد اول را که در ابن بی بی يك رباعی دارد ذکر کرد . اما بسبب رباعیات انتخاب شده در مجمع الرباعیات (۱۲) ناگاه با اسم سه شاعر آقروی برخورد میکنیم . جمع آمدن این همه شعرا گرداگرد حکمفرمائی محی الدین مسعود که حکمرای يك ولایت بود یعنی در يك مرکز درجه دوم حکومت میکرد دلیل بر آنست که در این دوره شعر گسترش یافته و شعرای خیلی مهمی میزیسته اند که آثارشان بدست ما نرسیده است . همان طور که از فهرست مجمع الرباعیات معلوم میشود . اگر قسمتهائی که شامل قصائد بوده بدست ما میرسید اسامی قصیده سرایانی که

محمی الدین مسعود را مدح نموده‌اند روشن میگردید . شعرای
دیگری که نام آنها در مجمع الرباعیات ذکر شده غالباً قصیده
سرا بوده و به شعرای صوفی کمتر برخورد میشود .

۲ - دوره بعد از ۶۱۶ ه .

مهمترین خصائص این دوره یسافت شدن بیش از حد تأثیر
تصوف است . چون این زمان مصادف با استیلای مغول بود
صوفیان بزرگی که از هجوم مغول سرگردان بودند آناتولی
را برای التجأ امین‌ترین مکان میدانستند و بآن دیار روانه
میگردیدند . نجم‌الدین دایه ، عراقی ، مولانا فرغانی از این طائفه
میباشد . قانمی طوسی که فقط در مدح شهر میسروده نیز از این
گروه است چون بر ما معلوم است که آثار اینان در خصوص
طبقه عالی بوده و این طبقه را خطاب میکرده و روشنفکران این
زمان بزبان فسارسی سخن میگفتند پس در این مورد چیزی
براطلاعات ما افزون نمیگردد .

همزمان با این رسالاتی کوچک در دست است که در خصوص
توده مردم و عوام الناس نگاشته شده که برای فهم وضع زبان
در آن زمان مهمتر از آثار دسته اول است . اولین چیزی که از
این رسالات درك میشود این است که : برای مردم آناتولی
زبان فارسی‌زبانی است که از زبان عربی آسان‌تر فهمیده میشود .
آنگاه که يك کتاب را عده معدودی میفهمیدند فائده آثار فارسی
عمومیت بیشتری داشت . مثلاً در رساله مدح فقر ، چنین گفته میشود :
« جلال‌الدین کاراتسای اگر چه عربی میدانست لیکن برای فهم
عوام و خواص دستور داد تا این کتاب را بفارسی ترجمه کنند . »
طبق مقدمه اسئله واجوبه برای اهل آناتولی فهم فارسی
از عربی آسانتر بود . در کشف الاسرار (۳۵) نیز که به عیسی -

بیک از آیدین اوغلاری هدیه شده بهمین مطلب برخورد میشود. رساله عقاید اهل سنت، و رساله در باره معجزات رسول، خیلی ساده است بسا در نظر گرفتن اینکه کسانی که دارای تحصیلاتی اندک میباشند دیگر احتیاج به خواندن این اثرها ندارند معلوم میشود که این آثار برای کسانی که فقط خواندن و نوشتن میدانند نگاشته شده است بنابراین لااقل توان گفت در شهرها توده‌هائی بوده‌اند که بزبان فارسی سخن می‌گفته‌اند ... طبق مقدمه شرح قصیده ابن الفارض، بسال ۷۲۰ هـ. در مدرسه‌ای در آنتالیامتون عربی بزبان فارسی توضیح داده میشد. فعلا هیچ سببی و علتی نیست که قبول کنیم این حادثه زبانی مخصوص یک مدرسه بوده است. در نتیجه میشود پذیرفت که در این ادوار در برخی از مدارس بزبان فارسی تدریس میشده است.

مطالب بالا را میشود بقرار ذیل خلاصه کرد:

۱- اگرچه در دوره اول درجه گسترش زبان فارسی را بین مردم نمیدانیم ولی میتوان آثار محمد بن غازی ملطیوی را شاهکارهای حقیقی نثر فارسی شمرد. همچنانکه مجمع الرباعیات (۱۲) نمایان میکند در آناطولی شاعران فارسی گوی زیادی میزیسته‌اند.

۲- در دوره دوم:

الف: کردا کرد صوفیان بزرگی که بعلت استیلای مغول جلای وطن کرده بودند عده‌ای فارسی دان بوده است همانطوری که در اطراف مولانا بود.

ب- در شهرها گروههای کثیری فارسی دان بلکه فارسی-گوی هم بوده است.

ج: فارسی تا سال ۷۲۰ هـ. در برخی مدارس، زبان تدریس بوده است.

سازمان فرهنگی ایران
موسسه تحقیقاتی و نشری
موسسه تحقیقاتی و نشری

